

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

**ГОЛОВНЕ
СЛІДЧЕ УПРАВЛІННЯ**

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**РОЗСЛІДУВАННЯ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС
ВИКОНАННЯ РОБІТ З ПІДВИЩЕНОЮ НЕБЕЗПЕКОЮ**

Методичні рекомендації

Київ - 2015

УДК 343.98:343.4
ББК Х629.4
Т 190

Авторський колектив:

Таран О. В. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем досудового розслідування (Національна академія внутрішніх справ);

Панчишин М. Я. – здобувач наукової лабораторії з проблем досудового розслідування (Національна академія внутрішніх справ)

Рецензенти

А. В. Савченко – доктор юридичних наук, професор, начальник кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ;

Ю. М. Черноус – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ;

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Національної академії внутрішніх справ від 18 березня 2015 року (протокол № 7)

Т 190

Таран О. В. Розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою [Текст] : метод. рек. / [Таран О. В., Панчишин М. Я.]. – К., 2015. – 78 с.

У методичних рекомендаціях розкрито основні питання розслідування порушень вимог безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (ст. 272 КК України), зокрема розглянуто поняття та зміст елементів криміналістичної характеристики, виокремлено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування та запропоновано алгоритми дій слідчого у кожній з них, а також рекомендації щодо проведення слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, використання спеціальних знань..

Для слідчих, оперативних працівників, а також курсантів і науковців вищих юридичних навчальних закладів.

УДК 343.98:343.4
ББК Х629.4

Вступ

Стрімкий розвиток науково-технічного прогресу, що відбувається протягом останніх десятиліть супроводжується актуалізацією низки правових проблем, пов'язаних із реалізацією конституційного права працівників на охорону їх життя і здоров'я у процесі трудової діяльності, на належні, безпечні і здорові умови праці, за яких умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного та індивідуального захисту, що використовується працівником, а також санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам, встановленим законодавством.

Особливе місце у системі зазначених гарантій належить забезпеченню безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою. Робота з підвищеною небезпекою – це робота в умовах впливу шкідливих та небезпечних чинників або така, де є потреба в професійному доборі, чи пов'язана з обслуговуванням, управлінням, застосуванням технічних засобів праці або технологічних процесів, що характеризуються підвищеним ступенем ризику виникнення аварій, пожеж, загрози життю, заподіяння шкоди здоров'ю, майну, довкіллю¹. Відтак, до виконання робіт з підвищеною небезпекою висувається низка додаткових спеціальних умов, додержання яких має забезпечити безпеку життя і здоров'я осіб, які працюють.

Вивчення практики розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України дозволило виявити низку недоліків та проблем цієї діяльності, що полягають у несвочасному та неякісному проведенні слідчих (розшукових) дій, помилках під час пошуку та вилучення слідової та іншої доказової інформації, неналежному використанні спеціальних знань тощо.

¹ Про затвердження Типового положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці та Переліку робіт з підвищеною небезпекою: наказ Державного комітету України з нагляду за охороною праці від 26 січ. 2005 р. № 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0231-05>

Місце злочинів, передбачених ст. 272 КК України у системі злочинів проти безпеки виробництва. Загальна характеристика, понятійний апарат

Ознайомлення зі слідчою та судовою практикою свідчить про численні проблеми, пов'язані з кваліфікацією та розслідуванням злочинів, відповідальність за які передбачена ст. 271–275 КК України.

Відтак, важливим убачається криміналістичний аналіз цих злочинів, що дозволить сформувати системне уявлення про них, визначити місце злочинів, передбачених ст. 272 КК України у системі злочинів проти безпеки виробництва.

Насамперед, для правильного та цілісного розуміння поняття охорони праці, яке є системо утворюючим для злочинів проти безпеки виробництва, необхідно проаналізувати його визначення в законодавстві та юридичній літературі.

Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону праці», охорона праці визначається як система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності. Це визначення відповідає наведеному в Державному стандарті України «Охорона праці» (ДСТУ 2293-99). Варто зазначити, що терміни, встановлені цим стандартом обов'язкові для використання у всіх видах нормативної документації, підручниках, навчальних посібниках, науковій, технічній та довідковій літературі, в комп'ютерних, інформаційних системах. Вимоги стандартів чинні для використання в роботі підприємств, установ, організацій, що діють на території України, технічних комітетів зі стандартизації, науково-технічних та інженерних товариств, міністерств (відомств).

Зі змісту законодавчого визначення поняття охорони праці убачається, що до структури охорони праці належать невід'ємні її складові: нормативно-правові акти, техніка безпеки, виробнича санітарія, гігієнічні умови праці.

Для правильного уявлення та розуміння охорони праці як системи, коротко охарактеризуємо зміст згаданих складових.

Правові заходи – це сукупність нормативно-правових та нормативно-технічних актів та документів, якими закріплюються та регулюються стандарти безпечних умов праці.

Соціально-економічні заходи спрямовані на забезпечення законодавчо визначеного рівня соціальних та економічних гарантій насамперед у разі нещасного випадку та отриманого внаслідок нього травмування або настання смерті працівника; стимулювання роботодавців та працівників до підвищення рівня охорони праці.

Техніка безпеки, як основа організаційно-технічних заходів являє систему організаційних заходів та технічних засобів, що запобігає впливу

небезпечних виробничих факторів на працівника під час виконання трудових обов'язків. Організаційно-технічними заходами з охорони праці є створення та забезпечення функціонування служби з охорони праці; забезпечення дотримання працівниками правил охорони праці; організація навчання, перевірки знань та інструктажу працівників; усунення або зменшення ступеню впливу шкідливих та небезпечних виробничих факторів; застосування безпечного обладнання, машин, механізмів, матеріалів та технологій; підвищення трудової, виробничої та технологічної дисципліни праці тощо.

Санітарно-гігієнічні заходи спрямовані на зниження шкідливих виробничих чинників, з метою запобігання професійним захворюванням; поліпшенню умов праці та підвищення культури виробництва за рахунок обладнання та утримання у відповідності до санітарно-гігієнічних норм і вимог місць особистої гігієни, місць (приміщень) для харчування та відпочинку тощо.

Лікувально-профілактичні заходи включають організацію первинних та періодичних медичних оглядів, організацію лікувально-профілактичного харчування та ін.

Отже, охорону праці можна визначити як цілісну систему, безперервний процес, метою яких є забезпечення збереження життя і здоров'я людини у процесі трудової діяльності. Трудова діяльність відбувається в умовах конкретного середовища (виробничого або невиробничого характеру), у якому встановлено певний правовий режим, котрим передбачено обов'язкові для виконання правила, вимоги, заходи щодо безпечного функціонування такого середовища.

Аналіз розділу X КК України Злочини проти безпеки виробництва свідчить про те, що ст. 271 КК України охоплюється порушення загальних правил охорони праці, а порушення спеціальних правил безпеки, які стосуються виконання робіт з підвищеною небезпекою, діють на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах, ядерної або радіаційної безпеки, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд передбачені ст. 272–275 КК України. Відтак розмежування цих злочинів відбувається за характером порушених правил. Для встановлення у діянні складу злочинів, передбачених ст. 271–275 КК України потрібно звернутись до законодавчих та інших нормативних актів про охорону праці, спеціальних правил, які регулюють безпеку праці. Такі правила є частиною інституту охорони праці і регламентують порядок ведення окремих видів робіт, а також пов'язані з цим порядком правила безпеки праці. Деякі види виробництва у зв'язку зі специфікою технологічних процесів мають потенційно високий рівень небезпеки спричинення шкоди життю та здоров'ю людини, а тому потребують дотримання особливих заходів безпеки під час їх виконання. Точне виконання таких спеціальних заходів є необхідною умовою

запобігання настанню суспільно небезпечних наслідків. Тож, очевидно, що порушення спеціальних правил безпеки не можна розглядати окремо від загальної системи охорони праці, оскільки вони не лише тісно пов'язані між собою, а і є спеціальними нормами (про що власне і свідчить їх назва) по відношенню до більш загальних. Вивчення змісту згаданих правил дозволяє дійти висновку, що їх природа є подібною, вони взаємопов'язані і покликані слугувати збереженню життя і здоров'я працівників у процесі трудової діяльності.

Криміналістична характеристика

Криміналістична характеристика порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою – це система відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки цих злочинів, що відображає закономірні зв'язки між ними і слугує побудові та перевірці слідчих версій для виконання завдань розслідування.

У формуванні елементного складу криміналістичної характеристики злочинів, передбачених ст. 272 КК України доцільно керуватися тими ж самими міркуваннями, що і при визначенні поняття самої криміналістичної характеристики. Зокрема, кожен елемент криміналістичної характеристики повинен: а) сприяти здійсненню основної функції криміналістичної характеристики – бути значущим для розроблення методики розслідування цього виду злочинів; б) містити криміналістично значущі відомості для розслідування більшості злочинів цього виду, тобто відповідати вимогам типовості.

Криміналістична характеристика повинна містити ті суттєві риси злочинів, які визначають їх як криміналістичне явище. Криміналістична характеристика – це, насамперед, опис відмінних особливостей злочинів, тому проведений аналіз слідчої практики дозволяє зробити висновок про те, що відмінні особливості злочинів, передбачених ст. 272 КК України проявляються переважно у:

- 1) способі їх учинення;
- 2) особливостях особи злочинця;
- 3) особливостях особи потерпілого;
- 4) обстановці вчинення злочину;
- 5) способах приховування слідів злочину.

Саме цим і зумовлюється структура криміналістичної характеристики порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою. Розглянемо їх докладніше.

Дослідження **способу учинення злочину** має важливе практичне значення, оскільки слугує джерелом відомостей, необхідних для розроблення засобів, прийомів і методів розслідування. Знаходячи відображення у матеріальній обстановці злочину, вони дозволяють отримувати відомості

доказового характеру про обставини вчинення злочину, що сприяє цілеспрямованому пошуку слідової інформації.

Спосіб вчинення злочину визначається як зумовлена різними об'єктивними і суб'єктивними факторами система дій суб'єкта або утримання від них, або сукупність тих і інших, які залишають різного роду характерні, у широкому розумінні слова, сліди зовні, що дозволяють за допомогою криміналістичних прийомів і засобів, у тому числі і процесуальних, отримати уявлення про суть вчиненого злочину (підготовки до нього, саму подію та наступну поведінку злочинця), окремих його обставинах, про коло осіб, які могли його вчинити, і, відповідно, визначити найбільш оптимальні методи вирішення окремих завдань розслідування злочину.

Різні прояви порушень правил безпеки, санітарних, будівельних та інших обов'язкових правил на підприємствах концентрують у собі, незалежно від того, вчинені вони умисно або з необережності, у формі активних дій або шляхом бездіяльності, систему протиправних поведінкових актів, які принципово не відповідають, суперечать характеру, порядку і змісту дій, встановлених для нормального здійснення певної суспільно корисної діяльності. Причому, у подібних ситуаціях порушення спеціальних правил, навіть шляхом їх неналежного виконання або невиконання взагалі, тобто шляхом бездіяльності, виступають як своєрідна форма антидії, і тим самим, є специфічним видом дії.

Порушення загальних і спеціальних вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці шляхом дії полягає у вчинках, які заборонені відповідними правилами. Наприклад, вказівка про проведення певних робіт у шкідливих для здоров'я умовах або з використанням неналежного обладнання, інструментів, внесення змін до технологічних процесів, конструкції верстатів та механізмів, видання інструкцій та пам'яток, які суперечать вимогам безпеки та ін.. Мають місце також факти недостатнього контролю за технічним станом обладнання та за безпечним виконанням робіт, відсутності на робочих місцях засобів захисту тощо.

Переважає ж більшість таких порушень (до 70 % за результатами дослідження матеріалів слідчої практики) відбувається шляхом бездіяльності, що полягає у невиконанні дій, які особа повинна була вчинити відповідно до існуючих нормативних вимог: незабезпечення індивідуальними засобами захисту, відсутність контролю за проведенням робіт і дотриманням при цьому правил безпеки праці підлеглими працівниками, допуск до роботи осіб, які не мають відповідної підготовки або не проінструктовані з питань охорони праці та ін. Такий спосіб вчинення злочину ілюструє наступний приклад.

Приклад. Працівника, який не пройшов інструктаж з техніки безпеки і не знайомий з особливостями роботи електромеханізму допустили до роботи. В результаті він увімкнув механізм без відповідних запобіжних заходів, що

призвело до поранення та смерті його напарника. Відповідальність у цьому випадку буде нести особа, на яку було покладено обов'язок забезпечити дотримання правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.

Незважаючи на велику кількість можливих способів вчинення порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, ознайомлення з матеріалами практики їх розслідування, дозволило виокремити декілька їх основних груп.

Незабезпечення безпечних та нешкідливих умов праці, у тому числі неналежна організація робочого місця, незабезпечення працівників засобами індивідуального захисту (поширеність 58 %).

Згідно чинного законодавства, на всіх підприємствах, в установах, організаціях створюються безпечні і нешкідливі умови праці. Забезпечення таких умов покладається на власника або уповноважений ним орган. Умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стан колективного та індивідуального захисту, що використовується працівником, а також санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам законодавчих та нормативних актів. Невиконання цих вимог, виражається у незабезпеченні безпечних умов праці і є одним з найбільш поширених способів вчинення злочинів, передбачених ст. 272 КК України.

Приклад (незадовільна організація робочого місця, яка виражається у відсутності засобів колективного захисту, а саме захисної огорожі на межі зон постійно діючих небезпечних виробничих факторів (перепади висот)).

Виконавець робіт К. здійснив розстановку працівників по місцях виконання робіт. Бригада каменярів у складі Т., С. та Л. була направлена на 9 поверх багатоквартирного житлового будинку, який будується для виконання мурування внутрішніх та зовнішніх стін будинку. Зі слів виконавця робіт К., Т. повинен був виконувати роботи з кладки внутрішньої стіни будинку на відстані 3-х метрів від перепаду висот (від краю перекриття). Розклавши інструменти, працівники почали займатися підготовкою до роботи. Зі слів С., Т. підвіз блоки візком, зупинився на відстані близько 2,5 м від краю перекриття, обійшов візок, різко розігнувся, пройшов спиною назад 2,5 метра і, перервавши сигнальне огородження, впав з перекриття. У результаті отримав смертельну травму. Виконавець робіт К. на момент нещасного випадку перебував у побутовому приміщенні з іншими працівниками організації.

Відомості про неналежну організацію робочого місця доцільно детально зазначати у протоколі огляду, схемі до нього.

У загальному розумінні робочим місцем вважається частина виробничої площі з обладнанням, пристосуваннями, інструментом та матеріалами, необхідними для виконання певного виробничого завдання.

Правильно організованим робоче місце вважається, якщо на ньому за найменших витрат сил і засобів завдяки раціональній організації праці досягається найвища продуктивність праці, а також найвища якість продукції.

Однією з головних умов належної організації робочого місця є його безпечність, тобто відповідність вимогам безпеки праці. Згідно з результатами дослідження, основними об'єктами, що не відповідали вимогам безпеки робочих місць переважно були виробниче обладнання, пристосування та інструменти, засоби навчання та інструктажу.

У випадках, коли конструкція робочого місця, або його розміри, взаємне розміщення його елементів не відповідали характеру виконуваної роботи, антропометричним, фізіологічним та іншим характеристикам працівників, що зумовлювало нераціональну робочу позу, збільшення навантаження, відбувався негативний вплив на безпеку виконання виробничих операцій.

Незабезпечення безпеки технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва (15 %). Як свідчить аналіз емпіричного матеріалу, безпека виробничих процесів залежить від рівня організації та планування цехів, ділянок, а також від облаштування та організації робочих місць. Спосіб порушення правил безпеки полягає у незабезпеченні комплексу проектних і організаційних рішень, який має містити відповідний вибір технологічних процесів, робочих операцій, виробничого обладнання, порядок його обслуговування й умови його розміщення, засоби зберігання і транспортування матеріалів, заготовок, напівфабрикатів, готової продукції та відходів виробництва, засобів захисту працівників.

Незабезпечення працівників засобами колективного і індивідуального захисту (22 %). Значення цих заходів полягає у запобіганні або зменшенні впливу на працівників шкідливих і небезпечних виробничих чинників, забезпеченні безпеки праці. На практиці такий спосіб порушення виражається у незастосуванні огорожувальних пристроїв (кожухи, щити, екрани, бар'єри тощо, призначених для ізоляції зон з небезпекою механічних дій, для огорожі небезпечних зон); запобіжних пристроїв для автоматичного вимкнення обладнання при виникненні аварійних ситуацій (наприклад, при виході одного з параметрів за межі допустимих значень); блокування (зادля недопущення можливості проникнення людини у небезпечну зону або ліквідації небезпечного фактору, якщо таке проникнення сталося); сигналізаційного обладнання, яке призначене для повідомлення персоналу про режим роботи устаткування і можливості аварійних ситуацій.

Крім того, на роботах із шкідливими і небезпечними умовами праці, а також на роботах, пов'язаних із забрудненням або таких, що виконуються у несприятливих температурних умовах, працівникам часто не видаються спеціальний одяг, спеціальне взуття та інші засоби індивідуального захисту,

а також змиваючі та знешкоджуючі засоби, незважаючи на те, що керівник підприємства (власник, уповноважена особа) зобов'язаний організувати комплектування та утримання засобів індивідуального захисту відповідно до вимог нормативних актів.

Відсутність контролю (незадовільний контроль) за безпечним виконанням робіт (9 %). Такий спосіб вчинення злочинів є найбільш небезпечним, оскільки залежно від того наскільки чітко здійснюється контроль за безпечним виконанням робіт, залежить загальний стан виробничої безпеки, а отже і ризик виникнення нещасних випадків. Результати дослідження свідчать, що особи, на яких покладено такий обов'язок не перевіряють стан умов праці, не виявляють відхилень від вимог законодавства про охорону праці, від стандартів безпеки праці, правил і норм охорони праці, рішень директивних органів, а також (у випадках, коли це необхідно) не здійснюють перевірку виконання службами і підрозділами своїх обов'язків у сфері охорони праці.

До цієї групи можна віднести і такий спосіб вчинення злочинів як відсутність або недостатність контролю за технічним станом обладнання, машин та механізмів, будівель і споруд який складає (5 %). Безпечність виробничого обладнання передбачає, що воно має зберігати відповідність вимогам безпеки та охорони праці при виконанні заданих функцій в умовах, які встановлені нормативно-технічною документацією.

Технічний стан машин та обладнання, з точки зору його безпеки, повинен контролюватися на стадії пусконаладжувальних робіт, а також у процесі експлуатації у відповідності до технічних регламентів.

Виконання роботи з порушенням норм і правил або в умовах, що не відповідають нормативно-правовим вимогам (11 %). На виробництві мають місце випадки, коли задля забезпечення продуктивності праці за умов неукомплектованості штату, зміни, незапланованого збільшення обсягу роботи та ін., виникає напруженість та інтенсивність праці, потрібні додаткові зусилля і працівник або за власною ініціативою, або за вказівкою керівника виконує роботу з порушеннями вимог законодавства. Злочинні порушення відбуваються, коли керівник вимагає виконати роботу способом, що суперечить правилам безпеки праці, іноді це може супроводжуватись внесенням змін до технологічних процесів, конструкцій верстатів і механізмів, крім того, були виявлені випадки залучення працівника до роботи не за спеціальністю, внаслідок чого ставалися травматичні випадки.

Не проведення систематичного інструктажу (навчання) працівників з питань охорони праці (15 %). Працівники підприємств, установ, організацій при прийомі на роботу і періодично в процесі роботи повинні проходити навчання і перевірку знань з питань охорони праці відповідно до Типового положення про навчання з питань охорони праці та згідно з відповідним положенням, затвердженим керівником підприємства. Для виконання робіт з підвищеною небезпекою існують також додаткові вимоги. Не проведення

інструктажу досить поширене і тому виокремлено в окрему групу способів вчинення злочинів.

Наступний приклад ілюструє ситуацію, коли одночасно відбувається декілька порушень, що часто трапляється на практиці.

Приклад (злочин вчинено шляхом: а) незабезпечення безпечних умов праці та незадовільною організацією виконання робіт (відсутність технологічних карт із зазначенням безпечних методів виконання робіт, у тому числі схем строповки конструкцій, що переміщуються та місць кріплення запобіжних пасків, а також послідовності виконання окремих операцій); б) допуску працівника до роботи без проходження у встановленому порядку навчання, стажування та перевірки знань з професії; в) відсутність контролю за безпечним виконанням робіт).

На будівельному об'єкті майстром філії Р. працівникам філії було видане завдання з монтажу каркасу колон. Бригадир З. розподілив завдання між працівниками. Ланку монтажників у складі Т., Б, З. і О. було відправлено на монтаж конструкції колон. Після того, як був встановлений каркас колони на випуски арматури та зав'язаний з нею, Т. піднявся по каркасу на висоту від рівня перекриття близько 5 метрів для того, щоб відчепити гаки крану, здійснив відчеплення і почав спускатися. У цей час каркас нахилився під вагою Т. і він, злякавшись, зістрибнув, при цьому вдарився об балку перекриття, впав на перекриття нижнього поверху, отримавши смертельну травму. Майстер Р. на момент нещасного випадку перебував у побутовому приміщенні, заповнюючи робочі документи.

Спосіб вчинення злочину, як один з найважливіших елементів криміналістичної характеристики, несе в собі найбільшу слідову інформативність. Кожне таке порушення викликає виникнення певних змін у оточуючому середовищі, виявлення та дослідження яких може бути корисним виконання завдань розслідування.

Результатом злочинних дій (бездіяльності) особи є як матеріальні так і ідеальні (інтелектуальні) сліди. В них може міститись інформація, важлива для криміналістичної оцінки події з точки зору виявлення умов, у яких було вчинено злочин (наприклад, як був захищений об'єкт, під час роботи на якому стався травматичний випадок, у яких виробничих умовах, під час здійснення якої діяльності його учасників, у яких часових рамках відбулося порушення і які з цих умов полегшили вчинення злочину).

Вивчення матеріалів слідчої практики та матеріалів технічних розслідувань нещасних випадків дозволило виявити типові сліди досліджуваної категорії злочинів, а також місця, де вони можуть бути залишені.

Сліди, що залишаються на місці нещасного випадку і пов'язані з виконанням робіт, під час яких стався нещасний випадок.

Нааявні на місці травматичної події сліди часто вказують на:

а) ненормальні умови виконання робіт (невідповідність встановленим нормам температурних показників та вологості повітря, висока концентрація пилу, отруйних хімічних речовин, погане освітлення тощо);

б) стан обладнання, яким користувався потерпілий;

в) спосіб і режим виконання робіт, стадію їх виконання на момент нещасного випадку.

На це вказують апаратура, інструменти, сировина, заготовки виробів, сліди на деталях, які свідчать про застосування конкретних інструментів для їх обробки та про конкретну трудову операцію, сліди впливу вогню, газо-, та електрозварювання, отруйних речовин на деталях та обладнанні, сліди кріплення вантажів, показання вимірювальних пристроїв тощо. Крім того, такі сліди можуть вказувати і на технічні причини травматичного випадку. Це, насамперед, пошкоджені деталі обладнання та механізмів, несправні прилади та інструменти, сліди короткого замикання, несправності контрольної та вимірювальної апаратури, систем блокування та сигналізації, засобів індивідуального захисту та ін.

Сліди у технологічному процесі підприємства зазвичай пов'язані з порушеннями, що допускаються у технології виробництва і стосуються відхилень від норм проектування, конструювання, виготовлення та експлуатації обладнання. Тут ознаки вказують на відмінність (невідповідність) приписів технологічної карти і фактичного перебігу виробничого процесу.

Матеріальні сліди можуть бути виявлені у вигляді внесених конструкційних та експлуатаційних змін в обладнання, використання неналежного матеріалу та виробів. Це можуть бути сліди – відображення, за якими можлива ідентифікація застосованих для переобладнання інструментів, а отже і встановлення причетності до порушення конкретних осіб.

Важливе значення мають *сліди на тілі потерпілого*, що утворились внаслідок ушкоджень, нанесених у виробничій обстановці, особливо якщо місце, де стався травматичний випадок було змінено у зв'язку з виробничою необхідністю або з метою приховування слідів злочину і виявити інші сліди не виявляється можливим, або ж обсяг їх є недостатнім. Характер ушкоджень, нанесених частинами машин, механізмів та обладнання є різноманітним і залежить від їх конструктивних особливостей та механізму самої травми.

Найчастіше зустрічаються удари рухливими частинами машин, деталями, що відлітають від обладнання, потрапляння частин тіла до механізмів, що обертаються, вплив внутрішньовиробничих транспортних засобів, падіння з висоти, розбризкування у робочій зоні речовин, що оброблюються або використовуються під час експлуатації виробничого обладнання, руйнування та конструкцій, елементів будівель, обвалення породи, електротравми та ін.

Дослідження слідів, які утворилися в результаті таких ушкоджень, з урахуванням їх характеру та особливостей, дає можливість з'ясувати технічну (матеріальну) причину травматичного випадку та спосіб нанесення ушкоджень, механізм травми, час настання смерті (у нещасних випадках зі смертельними наслідками), знаряддя, яким було нанесено ушкодження, позу, у якій перебував працівник на момент травми та ін.

Сліди, які залишаються у документах – найбільш поширена група слідів, оскільки діяльність підприємства в особі, яка несе спеціальні обов'язки з охорони праці отримує багаторазове документальне відображення. Так, факти, що містяться у документах, часто вказують на конкретні порушення вимог законодавства та винуватих осіб. Пряме або опосередковане відображення у документах дій службової особи, наявність та характер зроблених у них записів або відсутність окремих документів, складання яких прямо передбачене відповідними інструкціями, іноді свідчить про неналежне виконання цієї особою покладених на неї обов'язків.

За результатами дослідження матеріалів слідчої практики та технічних розслідувань нещасних випадків на виробництві, найбільш інформативними для виконання завдань розслідування є наступні документи підприємства:

- інструкції з охорони праці;
- протоколи перевірки знань з питань охорони праці службових осіб підприємства;
- матеріали перевірки стану умов та безпеки праці комісією підприємства;
- матеріали аудиту охорони праці, у тому числі оцінки технічного стану виробничого обладнання та устаткування, атестації робочих місць за умовами праці на відповідність нормативно-правовим вимогам;
- наряди-допуски.

Нормативно-правові акти та накази:

- положення про навчання з питань охорони праці підприємства;
- перелік професій працівників, які повинні проходити попередній та періодичний медичний огляди;
- перелік посад службових осіб, які зобов'язані проходити попередню та періодичну перевірку знань з питань охорони праці;
- перелік інструкцій з охорони праці, які повинні діяти на підприємстві;
- наказ про затвердження графіка перевірки стану умов та безпеки праці;
- наказ, яким призначено особу, відповідальную за охорону праці на підприємстві;
- перелік робіт з підвищеною небезпекою та інші відповідні документи.

Журнали:

- реєстрації інструкцій з охорони праці на підприємстві;
- обліку видачі інструкцій з охорони праці на підприємстві;
- реєстрації вступного інструктажу з питань охорони праці;

– обліку передбачених нормативно-правовими актами з охорони праці документів та проведених заходів.

Ці документи можуть перебувати на підприємствах, в установах, організаціях, у системі документообігу або архіві, у службових осіб, працівників різних об'єктів виробництва, органах контролю за додержанням вимог законодавства про охорону праці.

Часто сліди, які виявляються у документах являють собою записи про початок, закінчення певних виробничих процесів (операцій), режим роботи, стан обладнання, його ремонт тощо.

Сліди порушень, які допускають службові особи, можуть відображатись, наприклад, у письмових розпорядженнях про зміну режиму роботи, дорученні виконання робіт некомпетентному працівникові.

У документах також можуть бути виявлені сліди приховування (маскування) допущених порушень у вигляді внесених до тексту документів змін, вони можуть стосуватися дати, часу, місця, порядку, режиму роботи тощо. Якщо внесення цих змін порушує цілісність документу, то такі документи, якщо вони стосуються злочину, є речовими доказами, оскільки зберегли на собі сліди злочину або були об'єктом злочинного посягання.

Так, залежно від джерела та способу виготовлення документу, використання бланків суворої звітності, можуть бути виявлені сліди внесених змін у вигляді підчистки, травлення, дописки тощо.

Ідеальні сліди, тобто відображення події у свідомості, пам'яті людей. Особами, які можуть надати важливу інформацію про розслідувану подію, як правило є очевидці травматичної події, сам потерпілий, керівник робіт, інші працівники. Об'єктивність такої інформації багато в чому залежить від конкретних обставин травматичного випадку, а також взаємин у трудовому колективі, тому має бути критично оцінена слідчим.

Особа злочинця.

Значення цього елемента криміналістичної характеристики полягає у тому, що отримуючи уявлення про загальні риси та суб'єктивні особливості злочинця, слідчий зіставляє і пов'язує цю інформацію із виявленими фактичними даними про спосіб та обстановку вчинення злочину і, таким чином, отримує нову самостійну інформацію, яка дозволяє визначити тактику розслідування, а, насамперед, підвищити результативність слідчих (розшукових) дій.

Характеристика особи злочинця повинна містити відомості про його:

- 1) правовий статус, професійні обов'язки;
- 2) стать, вік та досвід роботи за спеціальністю;
- 3) ставлення до роботи, заохочення та стягнення;
- 4) соціальну та професійну характеристику.

За результатами дослідження емпіричних матеріалів, було встановлено, що у 93 % випадків злочин було вчинено однією особою (керівник підприємства, особа, відповідальна за стан охорони праці, особа, яка

зобов'язана була дотримуватися відповідних правил), у 91 % випадків це чоловіки, вік злочинців до 20 років 2 %, від 21 до 35 років 26 %, від 36 до 50 48 %, від 51 24 %.

Випадків вчинення злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці неповнолітніми у процесі дослідження виявлено не було (убачається, що це пов'язано з тим, що неповнолітні не можуть суб'єктами певних трудових відносин).

Досвід роботи за спеціальністю (сумарно на різних підприємствах) складав до двох років 47 %, до 5 років 25 %, 6–10 років 18 %, більше 10 років 10 %.

У 97 % випадків порушники мають позитивну професійну та соціальну характеристику, у 42 % мали спеціальну підготовку у сфері охорони праці. На момент вчинення злочину 35 % працювали на підприємствах державної форми власності, 45 % малих і середніх приватних підприємствах, 20 % у фізичної особи підприємця, яка використовує найману працю.

Отже, на підставі одержаних результатів, можна зробити висновок про те, що переважна кількість злочинів вчиняється чоловіками віком від 36 до 50 років, які позитивно характеризуються за місцем роботи і працюють переважно на малих і середніх підприємствах приватної форми власності.

Що стосується *мотивів* вчинення злочинів, то особи, які їх вчинили переважно належать до випадкового типу злочинців і не мають чітко вираженої антисоціальної спрямованості, водночас, необережне ставлення до наслідків, яке зустрічається у значній кількості випадків, убачається, певною асоціальною установкою суб'єктів цього виду злочинів.

Можна виокремити декілька типів правопорушників залежно від мотиву вчинення злочину.

1. Егоїстичний тип. Орієнтується на досягнення винятково особистої мети. Це може бути прагнення отримати додаткові матеріальні вигоди, підвищення у посаді, бажання керувати тощо. До цього типу можна віднести і порушників, які хочуть приховати інші свої порушення, які були допущені через недбалість.

2. Ситуаційний тип. Вчиняє злочин під впливом певних обставин. Як правило, це хибне розуміння виробничої необхідності – бажання за будь-яких умов виконати роботу, навіть якщо правила техніки безпеки це забороняють. Такий тип не має корисливої мети і керується хибними міркуваннями про потреби виробництва, асоціальність його мотиву полягає в тому, що він своїми діями ставить під загрозу життя і здоров'я інших людей.

3. Нігілістичний тип. Злочинець ігнорує вимоги законодавства лише тому, що вважає їх непотрібним формалізмом, або ж тому, що у конкретній ситуації, на його думку, дотримання цих норм не обов'язкове. Зазвичай такі порушники вже мають досвід, коли подібні порушення відбувались без настання шкідливих наслідків.

Особа потерпілого.

Представники роботодавців, профспілок, державних органів з нагляду за охороною праці, виконавчої влади, Фонду соціального страхування від нещасних випадків, які беруть участь у розслідуванні нещасних випадків на виробництві обґрунтовано пов'язують рівень травматизму з поведінкою людини у процесі праці.

Тому, дослідження відомостей про особу потерпілого, а особливо його поведінки перед травматичним випадком та під час травматичного випадку має значення для точного визначення важливих обставин злочину та може вплинути на правову оцінку вчиненого.

До важливих відомостей про особу потерпілого належать:

- професійна кваліфікація;
- ставлення до праці;
- дисциплінованість;
- ступінь задоволеності працею;
- засвоєння навичок безпечних методів роботи, знання норм і правил охорони праці;
- ставлення до інших робітників і всього колективу;
- особливості характеру;
- медичні показники і їх відповідність параметрам роботи.

За результатами вивчення матеріалів слідчої практики переважно (97,5 %) потерпілими від злочину були працівники того підприємства, на якому стався нещасний випадок.

51 % потерпілих від нещасного випадку не володіли навичками проведення робіт, під час яких сталась травматична подія, 49 % потерпілих мали досвід виконання робіт, під час яких стався нещасний випадок. Як видно з цього співвідношення, потерпілими майже однаково стають і досвідчені і недосвідчені працівники. Пояснення цьому у тім, що недосвідчені працівники часто є більш обережними під час виконання ними незнайомої роботи, у той час як досвідчені працівники схильні легковажно розраховувати на свій досвід та навички ігноруючи при цьому вимоги безпеки.

Дослідження мотивів порушень з боку потерпілих засвідчило, що вони мають багато спільного з мотивами службових осіб, які вчиняють такі порушення. Це пояснюється тим, що виробнича діяльність об'єднує осіб, які беруть у ній участь потребою виконувати певну спільну роботу, де працівник є безпосереднім виконавцем, а службова особа – організатором, керівником цієї роботи. Усі учасники зацікавлені у тому, щоб робота була виконана, при цьому кожен виходить із власних міркувань, які базуються на досвіді та індивідуальних якостях особистості. Тому, відмінні риси у мотивації пояснюються різними службовими функціями та повноваженнями, а схожі – спільним виконанням виробничих завдань.

Дослідження мотивів засвідчило, що переважно ними є:

1. Впевненість працівника, що ігнорування вимог законодавства про охорону праці дозволить швидше (ефективніше) виконати виробниче завдання (35 %).

2. Впевненість у тому, що знання та досвід дадуть можливість не обтяжувати себе дотриманням нормативних вимог (43 %).

3. Прагнення представити себе у вигідному світлі (18 %).

Проведений аналіз слідчої практики, засвідчив також, що у деяких випадках невиконання потерпілими правил з охорони праці пов'язане з бажанням уникнути зайвої, на думку потерпілого, роботи, непотрібного навантаження на власний організм, полегшити свої професійні обов'язки тощо. Іноді порушення вимог законодавства про охорону праці потерпілим зумовлене хибним розумінням авторитету керівника робіт і полягає у виконанні його протиправних розпоряджень. Переважна ж більшість порушень, які допускають потерпілі є наслідком їх необачності, неуважності, також вони можуть являти собою вимушені дії у інтересах виробництва або бути помилковими або поспішними у позаштатних та аварійних ситуаціях.

Такі елементи криміналістичної характеристики, як особа злочинця і особа потерпілого, тісно пов'язані між собою, оскільки їх діяльність, як учасників виробничого процесу (у межах конкретного злочину), характеризується впливом об'єднуючого їх людського фактору. Цей вплив у багатьох випадках є вирішальним для настання або не настання шкідливих наслідків.

Можна виокремлено декілька видів порушень, які допускаються і службовими особами і працівниками, і які, залежно від їх конкретних обставин, можуть впливати на правову оцінку вчиненого та хід розслідування в цілому.

1. Неумисні (вимушені) порушення:

– пов'язані з вимогами нормативних актів контролювати хід певних робіт, коли фактично проконтролювати безпосереднє виконання робіт майже неможливо (вкрай важко);

– якщо працівники не знають або не до кінця розуміють нормативні вимоги (часто це відбувається у ситуаціях, коли виконання завдання вимагає неухильного дотримання великої кількості правил).

2. Порушення, які увійшли у звичку.

Такі порушення є сталою практикою: вони відбуваються регулярно та майже не усвідомлено, іноді автоматично. Такі відхилення від норм робочого процесу вважаються безпечним, звичайним способом виконання роботи.

3. Ситуаційні порушення.

Відбуваються коли людині складно не вчинити порушення на робочому місці. До цього може призводити брак часу, відсутність контролю, непрацездатність обладнання та ін.

4. Оптимізуючі порушення.

Визначаються особливостями конкретного завдання. Найчастіше порушники вчиняють їх:

- під час спроб урізноманітнити свою працю (змінити робочу рутину, обійти невинуватено суворі або застарілі правила);
- через прагнення справити враження на оточуючих;
- коли при тестуванні, наприклад, системи безпеки, паралельно хочуть знайти способи її вдосконалення тощо.

5. Особливі порушення.

Відбуваються, як правило, у непередбачуваних, екстрених ситуаціях (наприклад, збій у роботі обладнання, пожежа).

Важливість **обстановки** вчинення злочину, як елемента криміналістичної характеристики полягає в тому, що вона акумулює значний обсяг інформації про елементи злочинної діяльності, відомості про які є недостатніми.

Завдяки вивченню цього елемента криміналістичної характеристики, стає можливим прослідкувати динаміку злочинної події та процес формування інформації про неї, а також виявити всі обставини, що стосуються події.

Обстановка злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці являє собою не просту сукупність безпосередніх фізичних умов, у яких сталась подія, а охоплює більш широке коло явищ на конкретному об'єкті, серед яких вид діяльності, форма власності підприємства, загальний стан охорони праці, нормативно-правова основа діяльності підприємства (адже тут зовнішня обстановка має нормативне закріплення у законах, і відомих нормативних актах), стан трудової дисципліни тощо. Водночас винятково ці елементи не можуть повною мірою відобразити усю складність структури обстановки досліджуваної категорії злочинів, адже до її складу входять і інші важливі чинники.

До основних факторів об'єктивної обстановки, які найчастіше детермінують спосіб вчинення злочину відносять:

- рівень організації виробничих процесів (наскільки чітко він спланований та організований);
- рівень технічного оснащення виробничих операцій;
- ступінь напруженості виробничого процесу;
- стан вимогливості та контролю за безпекою виробничих процесів на усіх рівнях;
- психологічну обстановку на відповідному виробничому рівні;
- стан виробничої дисципліни;
- службове становище правопорушника.

Вид виробництва, робіт, що виконуються та характер (особливості) діючих на підприємстві правил техніки безпеки також є детермінуючими факторами.

До інших криміналістично значущих ознак обстановки належать місце і час їх вчинення.

Виробництво, як місце вчинення злочину включає наступні складові:

1. Виробниче середовище і обстановка, які утворюються в результаті участі працівника у виробничій діяльності під час виконання технологічного процесу (операції), за наявності машин та механізмів.

Виробниче середовище характеризується існуванням:

- фізичних, хімічних, біологічних, психофізичних та інших факторів;
- умов шкідливого впливу цих факторів на функціональний стан людини, що може сприяти втраті нею контролю над обстановкою у процесі роботи;

- зовнішніх виробничих та технологічних чинників, що виникли під дією впливу факторів обладнання;

- характеристик середовища, що змінюються у часі та просторі.

2. Взаємозв'язок працівника з виробничим обладнанням, технологічними процесами, де обладнання є носієм небезпеки у зв'язку з:

- наявністю небезпечних та шкідливих факторів;

- зоною їх впливу;

- можливістю контакту (взаємодії) цих факторів з людиною.

3. Загальний рівень організації охорони праці – відповідність наявних умов праці вимогам законодавчих та інших актів про охорону праці.

Тобто, у широкому розумінні, виробниче середовище включає все, що оточує людину у процесі трудової діяльності: технічне оснащення підприємства, особливості технологій, стан будівель, споруд, санітарно-гігієнічна та естетична обстановка, взаємини людей, рівень професійної безпеки тощо.

Під час розслідування іноді виникають складності із точним визначенням місця злочину. Переважно це відбувається у тих випадках, коли між роботами, під час яких стався нещасний випадок і шкідливими наслідками, пройшов певний час. Крім того, складності можуть бути пов'язані і з тим, що обстановка не завжди залишається незмінною після події, вона може бути змінена під впливом виробничих факторів, в результаті дій осіб, які були свідками травматичної події тощо.

Переважаю місцем вчинення злочинів є підприємство, на якому працював потерпілий (97,5 %). У 83 % – це безпосереднє робоче місце потерпілого. Робоче місце (згідно вимог законодавства) перебувало у: задовільному стані 47 %; незадовільному стані 53 %.

Криміналістичне значення *часу*, як ознаки обстановки полягає у тому, що його з'ясування потрібне для відтворення правильної картини вчиненого злочину, та характеризує індивідуальні об'єктивні особливості кожного конкретного злочину.

Встановлено, що нещасні випадки трапляються не однаково рівномірно протягом робочого часу. Так, найбільша кількість нещасних випадків

трапляється у робочий час між 14 та 18 год. – 37 %, з 18 до 22 год. їх сталося 20 %, значна кількість травматичних подій відбувалась у нічні години з 22.00 до 6.00 – 26 %, у період з початку робочого дня до обідньої перерви (приблизно до 12–13 год.) сталося 15 % нещасних випадків. При цьому, на виробництві, де технологічний цикл є безперервним, злочинні порушення зустрічались рідше, ніж на підприємствах, де власник (керівник) ініціював проведення робіт у третю зміну (наприклад, з метою уникнути простоїв у нічний час і тим самим підвищити ефективність використання площі, що орендується, підвищити випуск продукції, яка користується підвищеним попитом тощо).

Вплив фактору часу на процес вивчення обстановки вчинення злочину має враховуватись при визначенні послідовності окремих слідчих (розшукових) дій; при встановленні часових зв'язків між фактами, що мають значення; при врахуванні можливих змін, що відбуваються у обстановці вчинення злочину, у пам'яті свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених.

Найбільш поширеними *способами приховування злочинів* (запропонувати вичерпний перелік способів через їх багатоманітність та необмеженість форм прояву неможливо) є:

1. Дії, спрямовані на знищення або змінення обстановки, яка мала місце на момент настання нещасного випадку (65 %). Переважно (57 %) такі дії відбувались до того, як органам досудового розслідування стало відомо про травматичну подію. Зміни, які вносились, зазвичай спрямовувались на знищення або зміну окремих об'єктів, слідів, документів.

2. Неповідомлення про нещасний випадок компетентним органам (як правило, за згодою потерпілого) 28 %. При цьому відбувається виплата потерпілому грошової компенсації та/або надання інших благ (путівка до санаторію, оплачувана відпустка, переведення на інше місце роботи з легкими умовами або вищою заробітною платою тощо). У таких випадках технічне розслідування нещасного випадку не проводиться. Переважно, про такі випадки стає відомо зі скарги потерпілого через деякий час, коли внаслідок травми в нього спостерігається погіршення стану здоров'я.

3. Необгрунтоване, безпідставне звинувачення потерпілих у діях, що призвели до травмування (близько 28 %).

4. Незадовільна організація, неглибокий і тенденційний підхід до технічного розслідування, ухилення від фіксації у актах справжніх причин травмування з метою приховати реальні наслідки та причини нещасного випадку (близько 34 %).

5. Повідомлення неправдивої інформації про подію, про причетність (не причетність) певних осіб (особи) до вчинення злочину, справжні причини і умови діяння (дії, бездіяльності) (близько 42 %).

6. Дії, спрямовані на викривлення (фальсифікацію) інформації про причини та обставини нещасного випадку (фальсифікація або знищення

окремих документів (внесення змін до журналів проведення інструктажу, видання наказів і розпоряджень заднім числом тощо); розроблення узгодженої лінії поведінки осіб, які стосуються злочинної події (близько 53 %).

7. Дії, спрямовані на перешкоджання іншим особам виконувати свої обов'язки щодо надання інформації про нещасний випадок компетентним органам та організаціям (близько 14 %).

Майже у всіх випадках застосовувались два або більше з перерахованих способів приховування злочину, що було пов'язано із особливостями обстановки у кожному конкретному випадку. При цьому приховування злочинної діяльності відбувалось як з боку службових осіб підприємства, так і самих потерпілих або свідків (очевидців) події.

Що стосується мотивів такого приховування, то іноді вони співпадають у злочинців та потерпілих (позитивний імідж підприємства, окремого його підрозділу, авторитет керівника підприємства, родинні, сімейні, дружні стосунки).

Службові особи приховують злочинну діяльність в основному з метою уникнення або пом'якшення кримінальної відповідальності. Потерпілі, свідки вдаються до приховування через побоювання бути звільненими з роботи, переслідування та дискримінацію з боку керівництва.

Обізнаність про способи приховування злочинної діяльності допомагає правильно визначити перелік та послідовність проведення слідчих (розшукових) дій, урахувати можливі ризики та негативні впливи і тим самим уникнути слідчих помилок.

Обставини, що підлягають доказуванню

Перелік обставин, що підлягають доказуванню при розслідуванні порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою визначається у кожному випадку окремо виходячи з предмета і меж доказування, кваліфікуючих ознак злочину та обставин, зумовлених особливостями кожного кримінального правопорушення.

Отже, до обставин, що підлягають доказуванню належать: обставини, передбачені ст. 91 КПК України; встановлені диспозицією ст. 272 КК України.

Ст. 91 КПК України передбачено, що у кримінальному провадженні підлягають доказуванню:

1. Подія кримінального правопорушення (місце, час, спосіб, та інші обставини вчинення кримінального правопорушення).

2. Винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення.

3. Вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат.

4. Обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження.

5. Обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

Встановлення події злочину передбачає необхідність з'ясування у чому конкретно це порушення було виражене, де відбулось, коли, яким чином, за яких обставин.

Злочинні порушення досліджуваної категорії шляхом дії полягають у вчинках, які заборонені відповідними правилами (наприклад, вказівка про проведення певних робіт у шкідливих для здоров'я умовах або з використанням неналежного обладнання, інструментів) – приблизно 12 %. Переважно ж ці злочини характеризується бездіяльністю, тобто полягають у невиконанні дій, які особа повинна була вчинити відповідно до існуючих нормативних вимог (наприклад, незабезпечення індивідуальними засобами захисту, відсутність контролю за проведенням робіт і додержанням при цьому правил безпеки праці та охорони праці підлеглими працівниками, допуск до роботи осіб, які не мають відповідної підготовки чи не проінструктовані з питань охорони праці) – близько 70 %.

Одночасно шляхом дії і бездіяльності було вчинено близько 16 %. При цьому значна їх кількість вчиняється шляхом невиконання цілого ряду приписів нормативно-правових актів, і не завжди було можливо однозначно говорити про те, порушення якого саме з них призвело до шкідливих наслідків.

Загалом же, різні прояви порушень являють систему протиправних актів поведінки, які суперечать характеру, порядку і змісту правил, встановлених для нормального здійснення виробничої діяльності.

Ще однією з обставин, які характеризують подію злочину, є місце його вчинення.

Місце вчинення злочину є важливим джерелом вихідної інформації про спосіб вчинення і приховування злочинів досліджуваної категорії, про особу злочинця і потерпілого, про час і обстановку вчинення злочину, його механізм.

Місцем вчинення злочину зазвичай є виробництво, підприємство, установа, організація або місце підприємницької діяльності громадянина – суб'єкта такої діяльності.

Під виробництвом слід розуміти місце, де відбувається процес створення певних благ – виготовлення продукції, вирощування сільськогосподарських рослин тощо.

Це може бути створення нових засобів виробництва або предмету споживання, або ж їх удосконалення, переробка, реконструкція, ремонт.

Підприємство – це вид виробничої установи (установи, де зосереджені виготовлення, переробка, ремонт та інші дії з продукцією), де зосереджені верстати, обладнання та містяться підрозділи, що виконують адміністративні, фінансові, постачальницькі та інші функції. Вид підприємства, форма власності та підпорядкованість, розміри, місце розташування та інші подібні ознаки не мають значення для його визнання місцем вчинення злочину. Поняттям «підприємства» як місця вчинення злочину охоплюються як ті із них, що мають організаційну самостійність, так і окремі цехи, дільниці, а також ділянки місцевості, на яких виконуються виробничі операції, або розташовані поза територією, закріпленою за даною виробничою одиницею. Це може бути будь-який об'єкт, де роботи здійснюються його працівниками з використанням належного йому обладнання, на виконання укладених ним господарських договорів (відрізок шляху, будівельний майданчик, квартира замовника тощо).

У кожному разі вивчення обстановки на місці, де відбулось порушення дозволяє визначити:

а) межі і сліди негативного впливу різноманітних факторів нещасного випадку;

б) характер порушень вимог законодавчих та нормативно-технічних вимог;

в) перелік запитань, які мають значення для розслідування, та черговість їх з'ясування.

Крім зазначених, до обставин, що підлягають доказуванню належать:

– характер виробничих процесів; стан і функціонування технічних пристроїв – технологічного обладнання, агрегатів, машин, механізмів та ін.;

– поведінка інших працівників підприємства і сторонніх осіб;

– вплив природничо-кліматичних факторів;

– загальний стан охорони праці на конкретному підприємстві.

Кожен з цих параметрів по-своєму і у поєднанні з іншими відображає об'єктивні умови і обставини, які передують і супроводжують вчинення злочину, а також зумовлюють певну послідовність дій особи, яка вчинила цей злочин.

Специфікою розслідування злочинів досліджуваної категорії також є необхідність встановлення обставин, що стосуються стану охорони праці на конкретному підприємстві.

Початковим етапом ознайомлення зі станом охорони праці у структурних підрозділах підприємства є огляд основних та допоміжних приміщень. Це дасть змогу слідчому визначитись стосовно того, які види обладнання експлуатуються та якими є джерела їх живлення (електроенергія, стиснене повітря тощо); які матеріали застосовуються у технологічних процесах; яким видом ручного механізованого інструменту користуються

працівники, а також якого переліку галузевих та міжгалузевих нормативно-правових актів про охорону праці повинні дотримуватись працюючі. Потрібно звернути увагу на наявність засобів наочної агітації, знаків безпеки та засобів індивідуального захисту.

Далі слідчий з'ясовує чи наявні нормативно-правові акти, що регулюють діяльність служби охорони праці, адже саме ці документи допоможуть йому у вирішенні завдань розслідування, а саме, дадуть відповіді на питання: хто конкретно відповідає за охорону праці на підприємстві, яка структура служби охорони праці, чи проходили працівники необхідне навчання з питань охорони праці тощо.

Законодавчі та нормативно-правові акти визначають відповідальність працівників у сфері охорони праці, систему контролю на підприємстві, порядок розроблення інструкцій з охорони праці т. ін.

Нормативні акти про охорону праці можуть бути міжгалузевими і галузевими. Їм надано чинність правових норм, обов'язкових для виконання. Вони розробляються, затверджуються або узгоджуються уповноваженим на це урядовим органом державного управління.

Внутрішні нормативні акти підприємства визначають порядок безпечного виконання робіт і поведінки працівників на території підприємства, у виробничих приміщеннях, на будівельних майданчиках, робочих місцях відповідно до державних міжгалузевих і галузевих нормативних актів про охорону праці. Вони розробляються на підприємстві і вводяться в дію власником або уповноваженою ним особою.

Необхідний мінімум нормативно-правових документів, якими повинна бути забезпечена служба з охорони праці складає:

- 1) Закон України «Про охорону праці»;
- 2) Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки»;
- 3) Типове положення про службу охорони праці;
- 4) Положення про порядок розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві;
- 5) Типове положення про навчання з питань охорони праці;
- 6) Положення про розроблення інструкцій з охорони праці;
- 7) Перелік робіт з підвищеною небезпекою;
- 8) Перелік робіт, де є потреба у професійному доборі;
- 9) Граничні норми піднімання та переміщення важких речей жінками;
- 10) Граничні норми піднімання та переміщення важких речей неповнолітніми;
- 11) Положення про медичний огляд працівників певних категорій;
- 12) ГОСТ 12.4.026-76* «Цвета сигнальные и знаки безопасности»;
- 13) Перелік посад посадових осіб, які зобов'язані проходити попередню і періодичну перевірку знань з охорони праці;
- 14) Порядок опрацювання та затвердження власником нормативних актів про охорону праці, що діють на підприємстві;

15) Положення про порядок забезпечення працівників спеціальним одягом, спеціальним взуттям та іншими засобами індивідуального захисту;

16) Типове положення про комісію з питань охорони праці;

17) Типове положення «Про кабінет охорони праці».

Слід також мати на увазі, що залежно від виду економічної діяльності і виду виконуваних робіт може виникнути необхідність у використанні відповідних галузевих та міжгалузевих нормативно-правових актів з охорони праці згідно з Державним реєстром міжгалузевих і галузевих нормативних актів про охорону праці.

За допомогою дослідження змісту зазначених нормативних актів слідчий одержує загальну інформацію про стан охорони праці на підприємстві – тобто, що вимагає законодавець від організації охорони праці і чи виконані ці вимоги на конкретному підприємстві. Ця інформація має в основному орієнтуючий характер, а деталізовані відомості про те, як саме здійснюються заходи з охорони праці і які порушення були допущені в процесі їх реалізації слідчий отримує з наступних джерел.

Журнали:

- реєстрації потерпілих від нещасних випадків;
- обліку професійних захворювань (отруєнь);
- обліку об'єктів підвищеної безпеки;
- реєстрації аварій;
- реєстрації інструкцій з охорони праці на підприємстві;
- обліку видачі інструкцій з охорони праці на підприємстві;
- реєстрації вступного інструктажу з питань охорони праці;
- реєстрації протоколів лабораторних досліджень умов праці.

Інструкції з охорони праці (слід працювати з першими примірниками, оскільки існує ймовірність, що до їх тексту можуть бути внесені зміни).

Акти про нещасні випадки на виробництві:

- за формою Н-1;
- акти розслідування нещасних випадків (аварій) за формою Н-5;
- акти розслідування професійних захворювань за формою П-4.

Матеріали розслідування нещасних випадків, професійних захворювань і аварій (слід працювати з першими примірниками).

Приписи:

- органів державного нагляду, накази та заходи щодо їх виконання;
- спеціалістів служби охорони праці.

Протоколи:

- перевірки знань з питань охорони праці службових осіб підприємства;
- лабораторних досліджень умов праці.

Матеріали:

– перевірки стану умов та безпеки праці комісією підприємства та затверджені заходи щодо усунення виявлених порушень;

– аудиту охорони праці, у тому числі оцінки технічного стану виробничого обладнання та устаткування, атестації робочих місць за умовами праці на відповідність нормативно-правовим актам з охорони праці.

За загальними вимогами, служба охорони праці повинна організувати підготовку проектів таких нормативно-правових актів та наказів:

1) програма (текст) вступного інструктажу з охорони праці;

2) положення про систему управління охороною праці (СУОП), куди повинні бути включені:

– перелік професій працівників, звільнених від проведення первинного, повторного та позапланового інструктажів;

– положення про порядок виконання робіт з підвищеною небезпекою;

– перелік робіт з підвищеною небезпекою;

– перелік професій, працівники яких мають право на забезпечення засобами індивідуального захисту із визначенням конкретних видів засобів для них;

– положення про навчання з питань охорони праці підприємства;

– перелік робіт, де є потреба у професійному доборі;

– перелік професій працівників, які повинні проходити попередній та періодичний медичний огляди;

– перелік посадових осіб, які зобов'язані проходити попередню та періодичну перевірку знань з питань охорони праці;

– перелік робіт, на яких забороняється застосування праці жінок;

– перелік робіт, на яких забороняється застосування праці неповнолітніх;

– перелік інструкцій з охорони праці, які повинні діяти на підприємстві.

3) склад постійно діючої комісії з перевірки знань з питань охорони праці;

4) накази: про затвердження СУОП:

– про затвердження графіку перевірки стану умов та безпеки праці у структурних підрозділах на поточний рік;

– про затвердження графіку проведення періодичних медоглядів працівників;

– про затвердження комісії з перевірки знань з питань охорони праці посадових осіб.

Правила безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою являють собою встановлені законодавчими або іншими нормативно-правовими актами вимоги до безпечного виконання робіт з підвищеною небезпекою. Перелік робіт з підвищеною небезпекою затверджено наказом Державного комітету України з нагляду за охороною праці від 26.01.2005 року та іншими нормативно-правовими актами. До таких робіт належать:

– електрозварювальні;

– газополум'яні;

– наплавочні і паяльні роботи;

- контроль за зварювальними з'єднаннями;
- роботи в охоронних зонах ліній електропередач;
- роботи, пов'язані з технічним обслуговуванням вибухонебезпечних виробництв, цехів, дільниць, об'єктів, засобів пожежної сигналізації та систем автоматичного пожежогасіння;

- пожежно-технічне обстеження будинків та висотних споруд;
- виїзд особового складу підрозділів пожежної охорони по тривозі;
- виконання газонебезпечних робіт;
- підземні роботи на шахтах та рудниках;
- роботи верхолазні та на висоті та ін.

Як убачається з наведеного неповного переліку, проведення цих робіт може здійснюватись не лише на території підприємств, про що варто знати слідчому.

Не у кожному кримінальному провадженні слідчому необхідно досліджувати всі перераховані документи. Тут наведено розширений перелік для загального уявлення про вимоги законодавства. У кожному конкретному випадку такий перелік буде створюватись залежно від обставин події.

Запропоновані рекомендації щодо дослідження загального стану охорони праці на підприємстві насамперед, стосуються тих випадків, коли створення служби охорони праці прямо передбачене вимогою законодавця. Така вимога не поширюється на малі підприємства. У той час як існують, певні особливості організації служби охорони праці на таких підприємствах, про які повинен знати слідчий.

У кримінальних провадженнях злочинів досліджуваної категорії доказування *винуватості особи* потребує від слідчого ретельного та всебічного дослідження усіх важливих обставин події, оскільки у зв'язку з характерними особливостями, пов'язаними з процесом та обстановкою виробництва, механізм злочинного порушення може виявитись надто складним.

Аналіз практики розслідування засвідчив, що слідчі часто припускаються помилок при встановленні та дослідженні причинного зв'язку між діями (бездіяльністю) особи та суспільно небезпечними наслідками. В результаті чого непоодинокими є випадки притягнення до відповідальності службової особи за недоказаності наявності причинного зв'язку між діями (бездіяльністю) та наслідками.

Під причинним зв'язком слід розуміти об'єктивно існуючий зв'язок між діянням – дією або бездіяльністю (причиною) і суспільно небезпечними наслідками (наслідком), коли дія або бездіяльність викликає (породжує) настання суспільно небезпечного наслідку.

Як засвідчили результати аналізу слідчої практики, причинний зв'язок переважно має складний і опосередкований характер. Це пояснюється численними факторами, що ускладнюють його розвиток, тому він рідко має прямий та однозначний характер.

Так, зокрема:

1) події злочинного порушення завжди передусє велика кількість інших подій. Виокремити причину серед цього різноманіття подій є складним завданням;

2) причина і порушення не ізолювані одне від одного, а взаємопов'язані. При цьому не лише причина впливає на порушення, а й порушення нерідко впливає на причину;

3) встановити причину порушення за умови множинності причин складніше, ніж у тому випадку, коли порушення викликане лише однією причиною. За умови множинності причин у кожному разі потрібно з'ясовувати якою з них викликане конкретне порушення. Це робить завдання встановлення причинного зв'язку більш складним. Так, очевидно, що встановлення причинного зв'язку суттєво ускладнюється, коли злочинне порушення є результатом дії двох і більше причин (що є розповсюдженим явищем у практиці розслідування цього виду злочинів), оскільки потребує врахування і всебічного аналізу усіх спільно діючих обставин порушення.

Водночас існують випадки коли між злочинним порушенням і шкідливими наслідками встановлення причинного зв'язку не викликає складності, оскільки такий зв'язок є очевидним.

Приклад. Т. згідно наказу № 11 від 07.02.1998 року працював на посаді головного інженера ДП ДГ «Олександрівське», і був відповідальним за дотриманням правил при експлуатації автотранспорту. Він не виконав всіх дій, передбачених п.п. 7.2, 7.4, 7.4.6 «Правил будови і безпечної експлуатації навантажувачів», в результаті чого 02.12.2009 року працівник ДП ДГ «Олександрівське» Б., не маючи відповідної підготовки та водійського посвідчення в період часу з 8.00 год до 15.00 год керував автотранспортом моделі 41.030, що належить ДП ДГ «Олександрівське». Він виконував роботу по штабелюванню мішків в зерноскладі № 4 Демківського відділення ДП ДГ «Олександрівське». В період з 13.00 до 15.00 год піддоном, що знаходився на автотранспорті спричинив тілесні ушкодження лівій ноги у вигляді після травматичної гематоми в нижній третій лівій гомілки робочій зерноскладу Н., чим завдав шкоди здоров'ю останньої. В результаті цього Н. втратила працездатність та перебувала на лікарняному в період з 07.12.2009 року по 07.01.2010 року. Тобто, у цьому випадку одна подія перетворюється в іншу без впливу дії будь-яких додаткових сил та без втручання інших вчинків людей.

Переважно ж, причинний зв'язок ускладнюється втручанням різних факторів (технічних процесів, дій потерпілих та інших осіб).

Тому, в усіх випадках для встановлення причинного зв'язку між діями (бездіяльністю) і шкідливими наслідками необхідними є дві обов'язкові умови, що підлягають обов'язковому урахуванню:

1. Причиною настання шкідливих наслідків може бути порушення тільки таких правил, які передбачені для запобігання конкретним наслідкам.

Якщо поведінка особи не суперечила вимогам, встановленим нормативно-правовими актами з охорони праці, то питання про існування причинного зв'язку не виникає.

2. Порухнення вимог законодавства про охорону праці повинне неминуче призвести до настання шкідливих наслідків.

У розслідуванні питання про причинний зв'язок постає лише після встановлення факту порушення таких вимог та з'ясування обсягу і характеру шкідливих наслідків. До цього моменту воно не може бути розглянуто.

Більшість помилок, які допускають слідчі пов'язана з тим, що вони фактично встановлюють не причинний зв'язок, а зовнішню послідовність між порушеннями і шкідливими наслідками, які за ними настали. Не можна вважати вирішеним питання про наявність причинного зв'язку лише встановивши факт порушення і зовнішню (у часі) послідовність подій. Необхідно точно визначити роль і значення факту порушення у загальному розвитку подій. У випадку прямого причинного зв'язку це завдання не являє собою особливої складності і вирішується відносно просто (вище було наведено такий приклад). Інша справа, якщо до розвитку подій були причетні інші особи або на нього вплинули інші обставини, особливості виробничого обладнання, технологічних процесів тощо.

Тому, для встановлення причинного зв'язку між злочинним порушенням та шкідливими наслідками, слідчому обов'язково потрібно виявити і дослідити всі ланки цього причинного зв'язку. Така необхідність пояснюється можливістю існування ланки причинного зв'язку, яка могла б змінити закономірний перебіг подій, який викликаний початковим явищем. Для встановлення наявності (відсутності) причинного зв'язку, у кожному конкретному випадку можна запропонувати наступну послідовність дій слідчого:

1) ретельно дослідити механізм злочинного порушення; виявити проміжні явища (події, дії, обставини) стосовно початкового і кінцевого;

2) виділити з числа проміжних ті явища (події, дії, обставини), які мають значення в цілому;

3) встановити співвідношення у часі проміжних явищ;

4) уявно послідовно виключити кожне з них, починаючи з найбільш близького до результату;

5) з'ясувати, чи мав би місце той самий результат за вказаних винятків, тобто чи могло конкретне порушення спричинити наявні шкідливі наслідки за умови відсутності іншої події (обставини, явища);

6) дослідити всі порушення, які мали шкідливі наслідки, а не обмежуватися тими, які були найближчими до цього наслідку, тобто врахувати всю сукупність чинників, які передували спричиненню шкоди;

7) сформулювати висновок про наявність або відсутність причинного зв'язку залежно від отриманих результатів.

Нещасні випадки на виробництві можуть бути також викликані порушенням правил безпеки чи інших вимог охорони праці самими потерпілими. Це може вказувати на відсутність причинного зв'язку між діями службової особи чи громадянина – суб'єкта підприємницької діяльності і шкодою, яка настала внаслідок цього, а отже і виключати кримінальну відповідальність.

Випадки, коли відповідальним за порушення, які стали причиною нещасного випадку, може бути сам потерпілий повинні бути ретельно досліджені слідчим. У разі виникнення сумнівів щодо того потерпілим або службовою особою було допущено порушення, слідчому варто знати, що висновки про винність потерпілого є правильними лише у випадках, коли:

- з працівником у встановленому порядку було проведено ввідний інструктаж згідно з розробленою та затвердженою програмою;

- своєчасно проведено первинний (повторний) інструктаж на робочому місці згідно з розробленою та затвердженою у встановленому порядку програмою первинного інструктажу на робочому місці, а також цільовий інструктаж (для робіт, які виконуються за нарядом-допуском, або разових робіт, не пов'язаних з прямими обов'язками працівника, які виконуються ним за наказом (розпорядженням, дорученням) роботодавця (керівника робіт);

- перед допуском до самостійної роботи працівник у встановленому порядку проходив стажування під керівництвом досвідчених працівників підприємства, організації протягом певного часу (якщо нещасний випадок стався у період оволодіння працівником нової професії);

- у встановленому порядку проведені навчання та перевірка знань з охорони праці (для працівників, які виконують роботи, до яких існують підвищені вимоги з охорони праці) та про це свідчать відповідні недоліки;

- працівник був забезпечений необхідними засобами індивідуального захисту;

- на підприємстві, в організації був додержаний режим праці і відпочинку потерпілого;

- були виконані вимоги щодо інформування працівників про умови праці на робочих місцях, про ризик заподіяння шкоди здоров'ю;

- діяли технічні засоби запобігання нещасним випадкам та аваріям на виробництві;

- обладнання, машини та механізми, які використовувались, та інструменти, які застосовувались, відповідали встановленим вимогам;

- технологічні процеси відповідали затвердженим нормативам;

- представником роботодавця був забезпечений неформальний контроль за додержанням працівниками встановлених правил.

Якщо ж слідчий встановить, що потерпілому були відомі вимоги законодавства, але під час виконання роботи він допустив грубу

необережність і це стало єдиною причиною травматичної події, винуватість інших осіб повинна бути виключена.

Крім зазначеного обов'язковими умовами існування причинного зв'язку між діями (бездіяльністю) особи і шкідливими наслідками є наступні:

1. Діяння повинно бути вчинено конкретною особою від початку порушення до настання шкідливих наслідків. Адже у багатьох випадках, дії цілої низки осіб (а не кожної окремо), які вчинили порушення правил призвели до тяжких наслідків. Тобто, є коло осіб, всі вони винні, але притягнення кожного з них до кримінальної відповідальності є проблематичним через відсутність прямого причинного зв'язку між їх діями (бездіяльністю) і наслідками, що настали. Тому важливо ретельно дослідити та з'ясувати ступінь винності кожної особи та чиї саме дії призвели до шкідливих наслідків.

2. У особи, яка вчинила злочинне порушення повинна була бути реальна можливість виконання покладених на неї обов'язків.

3. Негативні наслідки повинні бути результатом необережної поведінки винних осіб, оскільки за наявності умислу, цей злочин повинен бути кваліфікований як злочин проти особи (або власності). Важливо також враховувати, що встановлення причинного зв'язку необхідне за умови настання шкідливих наслідків як шляхом активних дій, так і злочинної бездіяльності.

4. Порушення, неправомірні дії службової особи повинні передувати настанню шкідливих наслідків. При цьому вони можуть бути значно віддалені у часі від факту порушення, але й можуть безпосередньо супроводжувати порушення, тобто, настати одразу ж після неправомірних дій (бездіяльності) суб'єкта. Причинний зв'язок, безумовно, відсутній, якщо неправомірні дії суб'єкта були вчинені після настання шкідливих наслідків.

Отже, необхідно максимально точно з'ясувати, деталізувати та розмежувати винуватість кожного учасника злочинного порушення як по відношенню до самого порушення, так і по відношенню до наслідків, що настали.

Відомості про *особу обвинуваченого* – це:

- а) стать, вік та інші соціально-демографічні ознаки особистості;
- б) емоційно-вольові, трудові, моральні, інтелектуальні якості;
- в) прояви особистості у кримінально-правовій і інших сферах соціального середовища (праця, побут тощо).

Проведене дослідження засвідчило, що порушники як правило, не мають вираженої антисоціальної спрямованості. Ці особи переважно вперше вчинили нетяжкий злочин у результаті випадкового збігу обставин та мають загальну позитивну характеристику. Найбільш схильні до порушень працівники молодого віку, а також особи, які мають великий стаж роботи.

Аналіз розподілу нещасних випадків за загальним стажем роботи працівників засвідчив, що за абсолютною кількістю і частотою частіше за все

травмуються працівники зі стажем більше 30 років, а за основною професією – до трьох років.

Як вже зазначалось, злочини, передбачені ст.272 КК України характеризуються необережною формою вини у вигляді злочинної самовпевненості або злочинної недбалості. Ці злочини частіше вчиняються через самовпевненість, коли особа усвідомлює невідповідність своєї поведінки вимогам та правилам, передбачає можливість настання негативних наслідків, але розраховує на їх запобігання в силу конкретних обставин, що зможуть, на її думку, протидіяти злочинному результату.

Такі обставини підлягають доказуванню і можуть зумовлюватися:

- а) особою самого винуватого (сила, знання, досвід, майстерність тощо);
- б) діями інших осіб (розрахунок на їх своєчасну реакцію);
- в) обстановкою, у якій допускається порушення (відсутність сторонніх осіб, надійність механізмів);
- г) загальним станом безпеки виробництва на підприємстві (тривала практика таких порушень).

При вчиненні злочину через недбалість злочинець не усвідомлює, але за належної уважності та передбачливості, зобов'язаний та має можливість усвідомлювати характер своїх дій (бездіяльності), які не відповідають вимогам та правилам. Наявність обов'язку особи передбачати можливість злочинного наслідку встановлюється виходячи з вимог безпечного проведення конкретного виду робіт з підвищеною небезпекою, конкретних обов'язків особи, правил експлуатації виробничого обладнання тощо.

Можливість передбачення особою настання шкідливого наслідку може бути зумовлена як його особистісними характеристиками (освіта, досвід, компетентність, стан здоров'я і т. ін.), так і конкретною обстановкою, в якій проводились конкретні роботи і були допущені порушення.

З'ясування у процесі доказування *виду і розміру шкоди*, завданої кримінальним правопорушенням має особливе значення, оскільки дозволяє визначити не лише склад злочину, його кваліфікацію, а й встановити ступінь відповідальності винних осіб.

Суспільно небезпечні наслідки поділяють на два види. Перший – пов'язані зі створенням загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків (ч. 1 ст. 272 КК України), другий – настання яких пов'язане зі спричиненням реальної шкоди. Це шкода здоров'ю потерпілого (ч.1 ст. 272 КК України); загибель людей (ч.2 ст. 272 КК України) та інші тяжкі наслідки (ч.2 ст. 272 КК України).

Постановою Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 року № 7 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» визначено, що поняття «шкода здоров'ю потерпілого» (ч. 1 ст. 271–275 КК України) охоплює випадки, пов'язані із заподіянням особі середньої тяжкості чи легких тілесних

ушкоджень, що спричинили короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності.

Як поняття «загроза загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків» (ч. 1 ст. 272 КК України) необхідно розуміти такі зміни у стані виробничих об'єктів, підприємств, унаслідок яких виникає реальна небезпека життю людей або реальна небезпека заподіяння (настання) іншої шкоди. Ці зміни, породжені порушенням правил безпеки, можуть виражатися у початку неконтрольованих процесів горіння, виникнення процесів детонації, підвищення концентрації шкідливих газів в атмосфері, змінах у взаємному розташуванні важких предметів (порушенні їх стійкості) чи зменшенні міцності конструкцій, зростанні тиску газів у резервуарах чи трубопроводах, підведенні електричної напруги до об'єктів, які мають бути знеструмлені, тощо.

Загроза спричинення шкоди повинна бути реальною. Реальність загрози заподіяння шкоди означає те, що така загроза повинна свідчити про появу в конкретному виробничому процесі такого небезпечного стану, за якого зазначені в законі наслідки можуть настати як закономірні та необхідні. Розглядувана небезпека повинна бути зумовлена характером виробничої діяльності людини, знаряддями і засобами, що використовуються на виробництві, достатньо визначеною в своїх межах, а її розвиток – передбачуваним. Настання реальних суспільно небезпечних наслідків у випадку загрози відбувається за «щасливої випадковості» або внаслідок поновлення стану безпеки виробництва (шляхом усунення допущеного порушення самим винуватим або іншими особами.

Інші тяжкі наслідки визначаються у згаданій Постанові ПВСУ як випадки заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам, шкоди у великих розмірах підприємству, установі, організації чи громадянам, а так само тривалий простій підприємств, цехів або їх виробничих дільниць.

Якщо диференціація тілесних ушкоджень за ступенем тяжкості відбувається на основі медичних критеріїв шляхом обов'язкового призначення судово-медичної експертизи та на практиці не супроводжується особливими складностями, то доказування загрози загибелі людей або настання інших тяжких наслідків не завжди відбувається правильно. Це викликано тим, що буває досить складно встановити чи могли реально настати наслідки (і які саме) в результаті порушень вимог законодавства та/або певних правил (і яких саме).

Для оцінки загрози загибелі людей або настання інших тяжких наслідків у кожному разі потрібно керуватися визначеними для конкретного виду виробничої діяльності критеріями безпеки, які являють собою показники, що кількісно і якісно характеризують досягнутий її рівень.

До найбільш складних питань розслідування належить встановлення *причин* злочинних порушень.

На підставі аналізу нормативно-правових актів та технічної літератури складено перелік типових причин порушення вимог законодавства про охорону праці, звернення до якого дасть можливість слідчому найбільш точно визначити причину нещасного випадку (Додаток).

Проведений аналіз причин порушень свідчить про перевагу причин організаційного характеру (неефективність або відсутність виробничого контролю за дотриманням вимог та правил, порушення технологічної дисципліни праці, неправильна організація виконання робіт).

Якщо травматична подія сталась з технічних причин, то обов'язковому встановленню підлягає стан безпеки обладнання, що експлуатується та безпека виробничих процесів. За загальним правилом, безпека обладнання, що експлуатується, визначається його відповідністю вимогам системи стандартів безпеки праці та вимогам правил охорони праці.

Поточна експлуатація обладнання в нормальному режимі зазвичай регламентована відповідними документами фірми-виробника, а для деяких видів обладнання з підвищеною небезпекою – ще й відповідними правилами. Тому процедури і інструкції, що стосуються поточної експлуатації, повинні відображувати зміст вказаних документів.

Підтвердженням безпечного стану обладнання можуть слугувати документи про своєчасне проведення планових ремонтів, випробувань, удосконалення систем огорожувальних та запобіжних засобів тощо.

Що стосується встановлення особи, яка відповідає за організацію такої роботи, то, зазвичай, відповідальність покладається на службу (або фахівця), яка виконує функції щодо правильної організації і своєчасного проведення ремонту та випробувань обладнання. Участь в організації цієї роботи беруть служба (фахівці), на яку покладено функції щодо правильної організації і своєчасного проведення ремонту та випробувань систем енергопостачання, та служба охорони праці. Відповідальність за безпечну експлуатацію цього обладнання покладається на керівників структурних підрозділів. Документальне підтвердження покладення відповідного обов'язку на конкретну особу слідчий може отримати у процесі встановлення загального стану охорону праці на підприємстві.

За загальним правилом безпека виробничих процесів забезпечується за рахунок:

1. Відображення вимог безпеки праці у технологічних документах (відповідно до ГОСТ 3.1120–83 «Общие правила отражения и оформления требований безопасности труда в технологической документации»).

Відповідальність за проведення цієї роботи покладається на службу (або фахівця), що забезпечує розроблення технологічної документації. Участь в організації роботи беруть служба охорони праці та служби, на які покладено функції щодо правильної організації і своєчасного проведення ремонту та випробувань обладнання та систем енергопостачання;

2. Додержання вимог охорони та безпеки праці під час монтажу, ремонту та поточної експлуатації обладнання, забезпечення працюючих засобами колективного захисту.

Відповідальність за проведення цієї роботи має покладатися на керівників структурних підрозділів.

Однією з особливостей розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України є те, що конкретне порушення може бути наслідком не однієї, а декількох причин, які проявляються у різному поєднанні і послідовності. У таких випадках необхідним є дослідження кожної з причин окремо та їх сукупності.

Обставини, які підлягають доказуванню є основою для правильної кримінально-правової оцінки події та встановлення істини, вони являють собою необхідну умову будь-якого розслідування.

Перелік обставин, що підлягають доказуванню у розслідуванні злочинів, передбачених ст. 272 КК України не є вичерпним. Так, у процесі розслідування може виникнути необхідність у встановленні і інших обставин і фактів, достовірне знання яких потрібне для збирання, перевірки та оцінки доказів. Ними, наприклад, можуть бути відомості про:

- спосіб життя та зв'язки особи, яка вчинила злочинне порушення;
- види підприємств та їх структуру;
- конкретні ділянки, на яких були вчинені такі порушення і обстановку вчиненого;
- характер, зміст і напрямок здійснюваної при цьому діяльності підприємства;
- встановлений для цієї діяльності правовий, технологічний або інший спеціальний режим;
- особливості здійснення контролю і якості рішень, що ухвалюються;
- обладнання та інші засоби виробничої діяльності.

Слідчі ситуації початкового етапу розслідування

Розгляд типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування згаданих злочинів, передбачених ст. 272 КК України потребує врахування низки специфічних особливостей приманних саме для таких злочинів. Лише за таких умов можливо сформулювати систему дієвих та ефективних дій слідчого, які сприятимуть ефективному вирішенню завдань розслідування.

Вивчення практики розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, дає підстави для виокремлення наступних типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування цих злочинів.

1. Зміст початкової інформації про кримінальне правопорушення визначається матеріалами технічного розслідування нещасного випадку на виробництві (89% досліджених матеріалів кримінальних проваджень (справ)). Поширеність цієї слідчої ситуації пояснюється тим, що саме комісія

з розслідування нещасного випадку на виробництві нерідко починає свою роботу раніше, ніж правоохоронні органи одержують відповідну інформацію.

Відтак, система дій слідчого у цій ситуації буде виходити з необхідності правильної та повної оцінки матеріалів технічного розслідування нещасного випадку на виробництві, а також вжиття заходів задля збирання та закріплення доказової інформації ризик втрати якої у цій ситуації досить високий, оскільки не у кожному випадку технічне розслідування проводиться об'єктивно та у повному обсязі.

Ситуація додатково ускладнюється тим, що слідчий зазвичай не має можливості провести огляд місця події, також інші слідчі (розшукові) дії оперативно, тобто одразу після настання нещасного випадку. Відтак, очевидно, що на момент, коли проведення цих дій буде можливим, існує ймовірність, що обстановка на місці події була змінена, слідова інформація втрачена, документи, які становлять інтерес для розслідування, можливо, виправлені або знищені, свідки події та потерпілий будуть давати показання під впливом тиску з боку керівництва підприємства. З урахуванням викладеного, а також узагальнивши досвід розслідування таких злочинів, можна запропонувати наступну систему дій слідчого у цій слідчій ситуації:

- вивчення матеріалів технічного розслідування нещасного випадку на виробництві з позицій їх повноти, належного оформлення, додержання вимог Порядку проведення розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві. У разі виявлення недоліків, вжиття заходів задля їх усунення, а саме підготовка запитів, надання доручень з метою одержати необхідні відомості та інформацію;

- оцінка доказового значення матеріалів технічного розслідування як кожного документу окремо, так і у взаємозв'язку. Для цієї роботи доцільним є залучення допомоги спеціаліста з питань охорони праці, який обізнаний також про порядок розслідування нещасних випадків на виробництві;

- огляд місця, де стався нещасний випадок, приміщень, документів (за потреби) із залученням спеціаліста, який допоможе правильно описати виробниче обладнання, зорієнтує у пошуку необхідних документів тощо;

- допит потерпілого (якщо це можливо) про обставини нещасного випадку та події, які відбувались після його настання (проведення розслідування, вплив з боку керівництва, інформація про свідків тощо);

- допит свідків (очевидців) нещасного випадку про відомі їм обставини;

- допит членів комісії з розслідування нещасного випадку на виробництві про обставини, за яких стався нещасний випадок та його розслідування (у кожному разі перелік запитань формуватиметься залежно від конкретних обставин розслідування);

- призначення експертиз (залежно від обставин розслідування).

2. Про кримінальне правопорушення повідомив потерпілий, його родичі, інша особа, якій стало відомо про настання нещасного випадку на

виробництві, представники медичного закладу, куди було доставлено потерпілого (9 %).

У цій ситуації основною проблемою є з'ясування характеру події, оскільки достеменно не відомо чи мав місце саме нещасний випадок на виробництві і чи пов'язаний нещасний випадок з виробництвом.

Як *приклад*, неоднозначність обставин травматичного випадку ілюструє наступне судове рішення. В січні 2014 року відділення виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України у місті Хмельницькому звернулося до суду з позовом до Хмельницького обласного центру екстреної медичної допомоги та медицини катастроф про скасування актів розслідування нещасного випадку, пов'язаного з виробництвом, а саме актів за формою Н-1 та Н-5 від 31.12.2013 року та 08.01.2014 року та визнання нещасного випадку таким, що не пов'язаний з виробництвом, посилаючись на те, що Хмельницьким обласним центром екстреної медичної допомоги та медицини катастроф складено та затверджено акти проведення спеціального розслідування нещасного випадку за формою Н-5 та акт Н-1 про нещасний випадок пов'язаний з виробництвом, який стався 04.06.2013 року з водієм бригади швидкої допомоги, який у вказаний день, близько 21 год. перебуваючи поблизу будинку № 35 по вул. Винниченка в м.Хмельницькому на ґрунті раптово виниклих особистих неприязних відносин отримав удар в обличчя від іншого громадянина, а тому нещасний випадок, що стався не може бути визнано таким, що пов'язаний з виробництвом, а складені акти Н-1 та Н-5 не відповідають вимогам діючого законодавства.

Суд, відмовив у задоволенні позову посилаючись на п.п. 16 п.15 "Порядку проведення розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві", де зазначено, що обставиною, за якої нещасний випадок визнається таким, що пов'язаний з виробництвом є: 16) заподіяння тілесних ушкоджень іншою особою або вбивство потерпілого під час виконання чи у зв'язку з виконанням ним трудових (посадових) обов'язків або дій в інтересах підприємства незалежно від початку досудового розслідування, крім випадків з'ясування потерпілим та іншою особою особистих стосунків невикробничого характеру, що підтверджено висновком компетентних органів. З врахуванням встановлених обставин, суд дійшов висновку, що нещасний випадок, який стався 04.06.2013 року є таким, що пов'язаний з виробництвом, оскільки його дії відповідали вимогам інструкції по охороні праці № 50 для водія санітарного автомобіля, згідно якої він повинен володіти навиками надання термінової долікарської допомоги хворим і потерпілим на догоспітальному етапі (п.1.2 інструкції), при необхідності вжити заходи по наданню потерпілим першої медичної допомоги (п.5.3 інструкції). Робочим місцем водія є санітарний автомобіль, приміщення підстанції (пункту), місце виклику(п.1.4 інструкції). Таким чином тілесні ушкодження водій отримав на робочому місці, в зв'язку

з незадоволенням громадянина розміщення автомобіля за місцем виклику та в зв'язку з наміром надати медичну допомогу іншій особі.

Дійсно, на практиці непоодинокими випадками є повідомлення потерпілих (або їх родичів) про нещасний випадок на виробництві, у той час, як насправді мало місце з'ясування особистих стосунків на робочому місці або недодержання, ігнорування вимог, встановлених до проведення робіт з підвищеною небезпекою самим потерпілим. Як свідчать результати вивчення матеріалів кримінальних проваджень, на момент повідомлення про нещасний випадок його технічне розслідування ще не проводилось. Отже, з одного боку, у цій ситуації у слідчого є можливість безпосереднього дослідження обставин події та проведення необхідних слідчих (розшукових) дій, а з іншого, не маючи відповідної підготовки, йому складно самостійно правильно зорієнтуватись у особливостях виробничого середовища у тому числі і нормативно-правовій регламентації проведення робіт з підвищеною небезпекою. Вирішенню цієї проблеми сприятиме залучення допомоги спеціаліста.

Найбільш результативною у цій слідчій ситуації буде наступна система дій слідчого:

- допит потерпілого (заявника) (за можливості) про обставини, які йому відомі і на які він посилається із обов'язковим з'ясуванням характеру та виду робіт, під час яких стався нещасний випадок, умов їх виконання;

- встановлення свідків (очевидців) події, хто є керівником (відповідальним за охорону праці) на підприємстві;

- допит лікаря (за потреби);

- огляд місця, де стався нещасний випадок, приміщення, місцевості, огляд документів, що регламентують порядок проведення робіт з підвищеною небезпекою, а також інших документів, які становлять інтерес для розслідування. Доцільно, щоб такий перелік заздалегідь допоміг сформулювати спеціаліст;

- здійснення тимчасового доступу до речей і документів з метою ознайомлення з ними, їх копіювання та, у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, їх вилучення (ч. 1 ст. 159 КПК України);

- обшук (за потреби);

- допит свідків (очевидців) про обставини нещасного випадку;

- допит працівників медичного пункту підприємства (за потреби);

- допит керівника підприємства, особу (осіб) відповідальну за додержання правил охорони праці;

- одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їх показаннях (за потреби);

- побудова нормативно-правової моделі виконання робіт з підвищеною небезпекою (якими законодавчими та нормативно-правовими актами регламентується та регулюється ця діяльність, коло обов'язків службових

осіб, відповідальних за проведення робіт з підвищеною небезпекою та безпосередніх виконавців цих робіт);

- з'ясування наскільки фактична діяльність під час підготовки, виконання (завершення) робіт з підвищеною небезпекою відповідала визначеній нормативно-правовій моделі;

- встановлення причинного зв'язку між настанням шкідливих наслідків та порушенням вимог безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою;

- призначення експертиз (залежно від обставин розслідування).

3. Самостійне виявлення ознак кримінального правопорушення (під час розслідування іншого кримінального правопорушення, повідомлення у ЗМІ, матеріали оперативних підрозділів) (2%). Виокремлення цієї слідчої ситуації у якості самостійної, незважаючи на невелику, у порівнянні з попередніми ситуаціями поширеність на практиці, є важливим та доцільним з огляду на те, що об'єктивно існує проблема неналежного реагування правоохоронних органів на відповідні кримінальні правопорушення.

У цій слідчій ситуації найбільш результативною буде наступна система дій слідчого:

- огляд місця, де стався нещасний випадок, приміщення, місцевості, огляд документів, що регламентують порядок проведення робіт з підвищеною небезпекою, а також інших документів, які становлять інтерес для розслідування із залученням до цієї діяльності допомоги спеціаліста;

- надання доручень працівникам інших підрозділів для провадження як окремої слідчої або негласної слідчої (розшукової) дії, так і цілого комплексу таких дій (за потреби, задля забезпечення оперативності збирання доказової інформації) (ч. 2, 3 ст. 41 КПК України);

- здійснення тимчасового доступу до речей і документів з метою ознайомлення з ними, їх копіювання та, у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, їх вилучення (ч. 1 ст. 159 КПК України);

- обшук (за потреби);

- з'ясувати чи проводилось технічне розслідування нещасного випадку на виробництві, одержання відповідних матеріалів;

- вивчення матеріалів технічного розслідування нещасного випадку на виробництві.

Далі, залежно від одержаних результатів, доцільно орієнтуватися на системи дій слідчого, запропоновані для двох попередніх типових слідчих ситуацій.

У підсумку варто зазначити, що запропоновані системи не можна вважати закритими та рекомендувати суворо додержуватись запропонованих переліків дій слідчого у конкретних слідчих ситуаціях. Натомість, у кожному разі потрібно керуватись міркуваннями доцільності, процесуальної економії, підвищення результативності виконання завдань розслідування.

Організація проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Одночасно із застосуванням загальних тактичних прийомів, що розроблені і пропонуються криміналістикою, для розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України притаманні також специфічні особливості підготовки та проведення деяких слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій.

Огляд.

Окремим видом огляду є огляд місця події, яким може бути певна місцевість чи її окрема ділянка, приміщення або будівля, де готувався злочин, де він був учинений або де настали злочинні наслідки чи зберігаються його сліди, а під час огляду місця події може мати місце огляд окремих предметів, документів, трупа.

Доказову інформацію переважно одержують під час огляду місця, де стався нещасний випадок (зазвичай це робоче місце потерпілого) та місця, де зберігається документація підприємства (роботодавця) із наступним або одночасним оглядом документів, які мають відношення до учинення злочину.

У загальному розумінні робоче місце – це просторова зона дії, оснащена технічними засобами, в якій здійснюється трудова діяльність працівника (працівників), а робоча зона – це частина робочого місця, обмежена крайніми точками досяжності рук чи ніг працюючого із зміщенням на один-два кроки від центру робочого місця. На робочому місці розміщуються знаряддя, предмети і продукти праці, тому межі робочого місця повинні забезпечити можливість виконання всіх дій технологічного процесу.

Під час проведення огляду місця події наведені положення дозволять правильно визначити межі огляду та зазначити відповідні відомості у протоколі, а також виокремити об'єкти, які підлягають огляду.

Огляд робочого місця, де стався нещасний випадок, крім відображення та фіксації характеристик та обставин, обов'язкових для будь-якого огляду, передбачає також пошук, оцінку та фіксацію специфічних даних щодо умов праці під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.

Слідчий повинен виходити з того, що відповідно до вимог законодавства, роботодавець зобов'язаний забезпечити безпеку працівників під час експлуатації обладнання, виконання технологічних процесів, а також інструментів, сировини та матеріалів, що використовуються під час виконання робіт з підвищеною небезпекою. У протоколі обов'язково потрібно зафіксувати інформацію про виробника, рік випуску, тип, марку, серійний, інвентарний номер машини, обладнання, агрегату та іншого обладнання під час експлуатації якого стався нещасний випадок, оскільки це слугуватиме підтвердженням (або спростуванням) виконання (невиконання) роботодавцем або іншим суб'єктом своїх обов'язків.

Окрему увагу потрібно приділити фотографуванню загальної обстановки на місці події (розташування виробничого обладнання, місце знаходження інструментів, приладь, якими користувався потерпілий, наявності загороджувальних пристроїв, попереджувальних знаків та ін), а також детальній фотофіксації найбільш важливих вузлів, деталей машин та механізмів, що допоможе з'ясувати умови, за яких стався нещасний випадок.

Вивчення емпіричних даних засвідчило, що слідчі під час проведення огляду не приділяють увагу такому важливому питанню, як з'ясування та відображення у протоколі відомостей про обстановку на робочому місці до настання нещасного випадку (лише у 2 % протоколів містилась відповідна схема). У той час, як ця інформація має суттєве значення для з'ясування цілої низки питань під час встановлення причин настання нещасного випадку, його механізму, встановлення причинного зв'язку між діями (бездіяльністю) певних осіб та шкідливими наслідками тощо. Такі відомості можна отримати, наприклад, зі слів інших працівників або свідків нещасного випадку про що обов'язково робиться відповідна відмітка. Загалом же, перше, що має з'ясувати слідчий після прибуття на місце події – чи були зміни у обстановці, в чому вони полягали, хто був їх ініціатором, хто і коли їх здійснив та які для цього були причини.

Важливою складовою виробничої обстановки є захисні пристрої та інші засоби безпеки. Під час їх огляду потрібно виходити з того, що конструкція захисної огорожі повинна виключати можливість самовільного переміщення з положення, що забезпечує захист особи, що працює; забезпечувати можливість виконання передбачених дій, включаючи спостереження за роботою огорожувальних частин виробничого обладнання, якщо це необхідно; не створювати додаткові небезпечні ситуації; не знижувати продуктивність праці тощо.

Наявність, найменування, стан та розташування захисних пристроїв повинні бути відображені в протоколі.

Найбільш ретельно потрібно оглянути, описати та сфотографувати частини машин, механізмів, приладь, деталей, інструмента та ін., якими було травмовано потерпілого, оскільки нерідко причини нещасного випадку встановлюються після такого огляду. Якщо огляд проводиться одразу після настання нещасного випадку та є можливість вилучення нестійких слідів (кров, відбитки пальців тощо), потрібно приділити першочергову увагу їх пошуку, фіксації та вилученню. Результати технічного боку огляду об'єкта (об'єктів), яким було травмовано потерпілого доцільно відображувати у наступному вигляді: 1) точне місце знаходження об'єкта, що оглядається; 2) власник машини, механізму, обладнання; 3) найменування, тип, марка, рік випуску, інформація про виробника та коротка технічна характеристика; 4) наявність паспорта, інструкції з експлуатації; 5) строк експлуатації (за нормами амортизаційних відрахувань), балансова вартість (якщо термін експлуатації сплинув – дата обстеження комісією щодо подальшої

експлуатації, склад комісії та її висновки); 6) відомості про особу, за якою закріплена машина, обладнання, механізм. Яким чином це оформлено; 7) наявність посвідчення (або іншого документу), який дозволяє роботу на цьому обладнанні (коли і ким видане); 8) наявність інструкції під час роботи на машині, механізмі, обладнанні; 9) дата проведення останнього технічного обслуговування, огляду. Хто його проводив; 10) технічний стан основних вузлів та агрегатів; 11) показання приладів на момент огляду; 12) наявність сторонніх предметів на робочому місці.

У разі настання нещасного випадку під час технологічного процесу обов'язковому з'ясуванню підлягають операції такого процесу, їх послідовність та тривалість. Для цього доцільно ознайомитись з відповідною документацією, яка регламентує цей технологічний процес. Особливу увагу потрібно звернути на те, які інструменти, прилади та пристосування потрібні для його здійснення.

Виконання робіт з підвищеною небезпекою нерідко відбувається у шкідливих та небезпечних умовах. Тому важливо зафіксувати температурні показники (у тому числі вологість повітря, швидкість його руху, теплове випромінювання), вентиляційні характеристики (наявність, стан, спосіб) та стан освітлення (яскравість, наявність комбінованого освітлення, рівномірність яскравості).

Важливе значення для забезпечення безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою мають засоби індивідуального захисту (ЗІЗ). Зважаючи на характер згаданих робіт практично у кожному разі нормативними документами передбачено необхідність застосування ЗІЗ. Обов'язок забезпечення працівників ЗІЗ покладається на роботодавця. За результатами вивчення слідчої практики встановлено, що слідчі не приділяють належної уваги огляду та оцінці стану ЗІЗ під час проведення огляду місця, де стався нещасний випадок. Так, лише у 17 % протоколів зазначено про наявність або відсутність ЗІЗ, а якісно проведено їх огляд тільки у 8 % вивчених протоколів. Під час проведення огляду ЗІЗ потрібно звернути увагу та зафіксувати у протоколі відомості про: 1) наявність ЗІЗ, їх місце знаходження на момент огляду; 2) вид, ідентифікаційні або розпізнавальні знаки; 3) загальний стан; 4) пошкодження, їх характер та локалізацію. Під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (залежно від їх характеру) можуть використовуватись засоби захисту, які мають конструкцію невисокої складності (садові рукавиці, рукавиці для захисту від впливу розчинів м'яких речовин, фартухи, головні убори, сезонний одяг, взуття, легкі захисні шоломи, окуляри тощо), але частіше використовуються ЗІЗ, що мають складну конструкцію та призначені для захисту від небезпеки, що загрожує життю людей, або небезпеки завдання тяжких тілесних ушкоджень (фільтруючі пристрої для захисту дихальних шляхів від впливу токсичних речовин та газів, пристосування, що забезпечують частковий захист від впливу хімічних речовин, засоби захисту від ураження

електричним струмом, засоби захисту від падіння з висоти та ін.). Якщо огляд ЗІЗ першої групи не являє особливої складності, то під час проведення огляду ЗІЗ другої групи потрібно скористатись допомогою спеціаліста.

Огляд трупа.

Якщо під час виконання робіт з підвищеною небезпекою працівник загинув, огляд потрібно починати з трупа. Відповідно до ст. 238 КПК України огляд трупа – це самостійна слідча (розшукова) дія. Огляд трупа проводиться слідчим, прокурором за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта.

Після прибуття на місце події слідчий: 1) встановлює чи не збереглися ознаки життя у потерпілого, при виявленні таких вживає заходів щодо надання йому долікарської і першої медичної допомоги, викликає бригаду швидкої медичної допомоги (якщо усі ці дії не виконано до прибуття слідчо-оперативної групи); 2) організовує охорону місця події; 3) перевіряє наявність осіб, участь яких необхідна для проведення огляду, видаляє усіх сторонніх; 3) збирає вихідну інформацію про подію; 4) з'ясовує які зміни на місці події були зроблені з моменту виявлення події, ким і з якою метою; 5) оцінює обстановку на місці події, не порушуючи сліди; 6) намічає план і схему огляду місця події; 7) дає завдання на проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій; 8) роз'яснює учасникам огляду їх права та обов'язки, ознайомлює їх з планом роботи на місці події.

Найбільш поширеними видами виробничих травм під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, які нерідко стають причиною смерті потерпілого є механічні та електричні травми. Причиною механічних травм зазвичай є необережне поводження з інструментами та приладдям для оброблення матеріалів, користування несправним інструментом, падіння виробів або заготовок через їх нестійке укладання, падіння з висоти тощо. Опіки (хімічні та теплові) виникають через необережне поводження з хімічно активними речовинами. Теплові опіки найбільш поширені на виробництвах, пов'язаних із плавкою і литвом металів, зварюванням і паянням, термічною обробкою металів. Електротравми виникають внаслідок ураження людини електричним струмом. Електричний удар викликає ураження нервової системи, серцевої діяльності та порушенням дихання в результаті чого може наступити клінічна смерть.

Наприклад, під час виконання робіт з підвищеною небезпекою у нафтогазовій промисловості поширеними є нещасні випадки (травмування або загибель працівника), коли має місце затиснення потерпілого між нерухомим та рухомим об'єктами або між двома рухомими об'єктами. Таке травмування пов'язане із використанням важких вантажів, які потребують ручного оброблення під час монтажу обладнання, маневрування з важким обладнанням, загальними завданнями обслуговування. Характерними також є випадки травмування в умовах обмеженого простору через відсутність

кисню, наявність отруйного газу, диму або пару, які надходять до простору або концентрація яких збільшується у зв'язку з характером виконуваних робіт, наприклад, зварювання, рідкі або тверді речовини, які раптово заповнюють простір, пожежі, вибухи тощо (наприклад, на судах, яким потрібне технічне обслуговування та огляд цистерн). Можливі також механічні пошкодження внаслідок травмування частинами машин та механізмів, що обертаються (зазвичай, це удари тупими предметами, проте можуть бути і порізи, проколювання). Поширеними є травми (смерть) внаслідок вибуху, впливу електричного струму, шуму, хімічного впливу, вібрації, падіння з висоти, раптового вивільнення накопиченої енергії.

Як убачається, наведений приклад охоплює найбільш поширені види виробничих травм під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.

Зважаючи на специфіку та характер виробничих травм, які стали причиною смерті потерпілого слідчому потрібно скористатись допомогою та консультацією лікаря-спеціаліста або лікаря-експерта. Така допомога полягає по-перше, у виявленні ознак, що дозволяють висунути припущення про час настання смерті, характер і послідовність нанесення тілесних ушкоджень, що дозволить встановити механізм виробничої травми, по-друге, у консультуванні слідчого та інших учасників огляду щодо питань, пов'язаних з оглядом трупа, а також наданням практичної допомоги у виявленні, фіксації, пакуванні слідів (об'єктів) біологічного походження.

Під час огляду трупа на місці нещасного випадку судовий медик встановлює та повідомляє слідчому таку інформацію стосовно трупа: 1) поза трупа (положення голови, кінцівок, а також взаємне розташування трупа та інших об'єктів на місці події (виробничого обладнання, інструментів, уламків тощо); 2) опис предметів, що знаходяться на трупі, безпосередньо поруч з ним та під ним, включаючи стан поверхні, на якій знаходиться труп (ЗІЗ, інструменти, приладдя, уламки, інші предмети, які мають відношення до травматичної події); 3) опис одягу (як спеціального так і звичайного) – його стан, характер забруднень, пошкоджень, а також предмети, що знаходяться в кишенях; 4) характеристики статі, віку, зовнішності, індивідуальні особливості будови тіла; 5) наявність і вираженість ознак життєдіяльності тканин, зокрема, електрозбудливість м'язів, реакція м'язів на механічну дію, зінічні реакції (такі дослідження проводяться, якщо достеменно не відомо про час настання смерті); 6) наявність слідів-накладень на трупі (матеріал, сировина, що використовувались під час виконання робіт з підвищеною небезпекою); 7) наявність ушкоджень на трупі, їх локалізація, визначальні характеристики та інша інформація про них, яка може бути встановлена під час огляду.

З результатами даних зовнішнього огляду трупа на місці нещасного випадку та результатів виявлення та фіксації слідів біологічного походження судовий медик в усній формі може відповісти слідчому на наступні запитання: 1) яка можлива причина смерті? 2) яка приблизна давність

настання смерті? 3) чи не змінювалось положення трупа після настання смерті? 4) чи є на трупі ушкодження і яким знаряддям вони заподіяні? 5) чи є місце виявлення трупа місцем, де були заподіяні пошкодження загблому? 6) які сліди наявні на трупі, чим і у який спосіб вони ймовірно утворені? У разі потреби та залежно від конкретних обставин, судовий медик може відповісти на інші запитання, якщо вони не вимагають складних додаткових досліджень.

Під час проведення огляду, важливо здійснити спробу пояснення походження виявлених пошкоджень, зважаючи на обстановку місця події та характер робіт з підвищеною небезпекою. Це допоможе у встановленні причини (причин) настання нещасного випадку та механізму травми, а також дозволить відмежувати нещасний випадок від іншої події (вбивства, самогубства та ін.).

Наприклад, якщо є підозра, що має місце шахтна травма (завал), то потрібно виходити з того, що у механізмі шахтної травми найчастіше має місце стискання важкими тупими твердими предметами, що діють на тіло людини зі значною силою. Внаслідок цього в м'яких тканинах і внутрішніх органах виникають глибокі великі розриви, клиноподібні і збиті переломи кісток. В умовах шахтних завалів у потерпілих найчастіше спостерігається пошкодження голови предметами з необмеженою поверхнею. Це багатоосколкові переломи черепа (переважно його основи, рідше скеління), що поширюються на всі черепні ямки. Іноді форма пошкоджень голови дозволяє встановити форму предмета, що спричинив травму. Шахтна травма найчастіше є комбінованою, і поряд з пошкодженнями голови спостерігається пошкодження внутрішніх органів хребта, таза і кінцівок. Крім того, в шахтному виробництві можуть спостерігатися пошкодження від дії потужних машин, агрегатів чи їх деталей, котрі обертаються або рухаються. Це глибокі рвані і клаптеві рани, відкриті переломи кінцівок, ампутація їх. Тому важливо здійснити попередню спробу оцінки відповідності виявлених ушкоджень характеру травматичної події. Огляд потрібно проводити із обов'язковим урахуванням особливостей, пов'язаних зі стисненням тіла ґрунтом, породою, важкими предметами. Огляд потрібно починати з трупа. Спочатку описують ділянки тіла, які перебувають поза предметом, що стискає, а також сам цей предмет із зазначенням його розмірі, матеріалу, з якого він зроблений. Після видалення предмета, що стискає описують положення та позу трупа.

За підозри, що смерть настала від електротравми, огляд потрібно починати зі встановлення загальних ознак смерті. Якщо ж на тілі є очевидні ознаки смерті, то огляд проводиться загальним порядком, проте у обох випадках особі, яка проводить огляд потрібно переконатись у безпечності своїх дій. У цьому знадобиться допомога спеціаліста – інженера-електрика. Під час огляду трупа ретельно оглядають його одяг та взуття, фіксують пошкодження на них, сліди теплової дії струму (побуління, обпалення або

обвуглення ділянок одягу) та відповідність цих пошкоджень та слідів на одязі пошкодженням та слідам на трупі, що мають такий самий характер. На шкірі трупа можуть бути виявлені сліди впливу електричного струму, так звані електромітки, які мають вигляд або опіку шкіри або садна. Електромітки можуть бути як у місці входження струму, так і у місці його виходу. Місцем входу струму частіше бувають долоні рук, але може бути і будь-яка інша частина тіла (наприклад, волоссяна частина голови, де може бути виявлене обпалення волосся). Місцем виходу можуть бути, наприклад, стопи. Вираженість електроміток, у місцях виходу електричного струму зазвичай незначна (у цьому разі остаточне судження про їх походження можливе лише після судово-медичного розтину).

Якщо смерть настала внаслідок електротравми, у деяких випадках можуть бути виявлені також механічні пошкодження, пов'язані з падінням після впливу електричного струму або одержані від удару об тупі предмети під час судомних скорочень м'язів від впливу електричного струму. На місці події потрібно спробувати знайти пояснення виникненню подібних пошкоджень, зважаючи на конкретну обстановку.

Якщо є підстави вважати, що смерть настала внаслідок падіння з висоти, варто зважати на певні обставини та ознаки. Зокрема, невідповідність зовнішніх пошкоджень внутрішнім. Останніх значно більше внаслідок розривів, відривів і переміщення в напрямі падіння в поєднанні з множинними переломами кісток. Для подальшого встановлення механізму травми важливо зафіксувати інформацію про масу тіла, висоту, властивості поверхні, на яку падає тіло (м'який ґрунт, замерзла земля, асфальтове покриття тощо), наявність одягу і положення тіла в момент контакту з поверхнею.

Об'єктивне трактування механізму травми неможливе без правильного, своєчасного та послідовно проведеного огляду, специфіка якого зумовлена виявленням доказів, які опосередковано підтверджують падіння з висоти. Огляд проводиться у певній послідовності. Так, спочатку оглядається труп, потім місце його знаходження, місце старту, предмети, що виступають на передбачуваній траєкторії польоту та шляхи підйому.

Під час фіксації місця положення трупа особливе значення має точне визначення відстаней від точки перетину перпендикуляру падіння з поверхнею співудару до тім'яної області голови, центра ваги тіла та підосви стоп трупа, а також вимірювання кута, під яким тіло перебуває у площині перпендикуляра падіння. Ці дані дають можливість висловити аргументоване припущення про можливість або неможливість падіння за обставин, що досліджуються.

Після вимірювання відстаней та зафіксувавши положення трупа потрібно ретельно описати одяг та взуття трупа. За їх пошкодженнями можна зробити припущення про положення тіла у момент падіння та приземлення, контактах з деталями споруд та предметами за траєкторією польоту. Так,

клаптеві розриви одягу виникають у момент відриву тіла від опори, у польоті, внаслідок взаємодії з предметами з обмеженою поверхнею, у той час як пошкодження, викликані тертям, та відривання підборів взуття відбувається внаслідок контакту із цими предметами лише у польоті. Контакт одягу з деталями будівлі, що виступає у момент падіння супроводжується слідами ковзання та підшвах, внутрішніх бокових поверхнях взуття. Іноді на внутрішніх поверхнях брюк виявляються поверхневі смугасті сліди ковзання, а також пил, вапно, частинки цегли, сліди фарби тощо

У разі, якщо огляд проводиться із запізненням, коли пройшов тривалий час після нещасного випадку, його завдання є обмеженими, оскільки обстановка на місці події, зазвичай, вже порушена, труп прибраний, сліди крові видалені, верстат відремонтований, недоліки у техніці безпеки, що стали причиною нещасного випадку усунуті та ін. Утім, навіть за таких умов огляд є необхідним та корисним, оскільки він орієнтує слідчого у обставинах події, а у деяких випадках, дає можливість виявити речові докази. Так, наприклад, якщо травматична подія сталась через вузькість проходів між машинами, то зрозуміло, що це можна встановити і під час огляду, який проводиться із запізненням. Іноді після такого огляду вдається я встановити сліди нещодавнього усунення порушень, що сприяли настанню нещасного випадку.

Відтак, для розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, результати огляду мають визначальне значення. Оскільки нерідко саме під час огляду можливо зібрати та зафіксувати доказову інформацію, що визначатиме напрям та перебіг подальшого розслідування.

Огляд документів.

Особливе значення для розслідування злочинів, передбачених ст.272 КК України має огляд документів, адже саме у документації, що стосується питань охорони праці та техніки безпеки відображено інформацію про загальну організацію охорони праці на підприємстві, посадові обов'язки учасників виробничої діяльності, спеціальні (особливі) порядки виконання окремих видів робіт тощо.

Активна та послідовна аналітично-пошукова робота з документами дає можливість з'ясувати обстановку вчинення злочину, характер та особливості виробничого процесу, операцій, які виконуються під час виконання того чи іншого виду діяльності, одержання доказів.

Законодавством встановлено єдині вимоги для всіх підприємств незалежно від форми власності та виду діяльності, єдине правове поле й єдину нормативну базу, оскільки всі особи, які працюють мають однакові права на охорону свого життя і здоров'я.

Згідно вимог законодавства, до обов'язкового переліку документів з охорони праці належать: колективний договір (згідно з вимогами ст. 20 Закону України «Про охорону праці», питання охорони праці повинні бути

врегульовані в колективному договорі (угоді), в якому передбачається забезпечення працівникам соціальних гарантій у галузі охорони праці на рівні, не нижчому за передбачений законодавством); Положення про систему управління охороною праці (повинно бути розроблено на підставі вимог ст. 13 Закону України «Про охорону праці». Містить визначені і документально оформлені основні напрямки діяльності підприємства у сфері охорони праці, а також комплекс взаємопов'язаних заходів для виконання вимог законодавчих та нормативно-правових актів з промислової безпеки та охорони праці на підприємстві; Положення про діяльність уповноважених найманими працівниками осіб з питань охорони праці (визначає вимоги до діяльності на підприємстві уповноважених найманими працівниками осіб з питань охорони праці згідно зі ст. 41 та 42 Закону України «Про охорону праці»). Уповноважені найманими працівниками особи з питань охорони праці обираються загальними зборами трудового колективу на підприємствах, де немає професійної спілки, для здійснення громадського контролю за додержанням законодавства про охорону праці); протокол загальних зборів трудового колективу про призначення уповноваженої найманими працівниками особи з питань охорони праці; Положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці (має бути розроблене на підставі Типового положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці та Переліку робіт з підвищеною небезпекою; наказ про організацію навчання та перевірку знань з охорони праці посадових осіб і працівників підприємства та затвердження складу комісії з перевірки знань з питань охорони праці (кількість членів комісії повинна бути не менше трьох осіб); план-графік проведення навчання та перевірки знань працівників підприємства (повинен бути доведений до відома працівників); тематичні плани та програми навчання з питань охорони праці посадових осіб та робітників підприємства; перелік посадових осіб і спеціалістів, навчання яких з питань охорони праці проводиться: у навчальних закладах, на підприємстві; протоколи засідання комісії з перевірки знань з питань охорони праці; наказ про призначення посадових осіб, відповідальних за проведення інструктажів з охорони праці (за характером і часом проведення інструктажі з питань охорони праці поділяються на вступний, первинний, повторний, позаплановий та цільовий); Програма вступного інструктажу (програма первинного інструктажу на робочому місці повинна враховувати специфіку підприємства); перелік діючих інструкцій з охорони праці; Перелік професій і видів робіт, для яких повинні бути розроблені інструкції з охорони праці (повинен охоплювати всі види робіт і професій підприємства); наказ про розробку (перевидання, продовження терміну дії) інструкцій з охорони праці (інструкції для працівників за професіями або за видами робіт повинні систематично, у строки, визначені законодавством, перевірятися на відповідність вимогам чинних нормативно-правових актів з охорони праці. Якщо протягом

зазначених термінів умови праці працівників на підприємстві не змінилися, то наказом по підприємству дія інструкції для працівників продовжується на наступний термін); інструкції з охорони праці (за професіями або спеціальностями, видами робіт); план роботи та заходів з охорони праці (план може бути місячним або квартальним, в ньому плануються як заходи, що періодично повторюються, так і разові. В обов'язковому порядку має передбачатися постійне інформування персоналу підприємства про зміни в законодавстві про охорону праці); наказ про призначення особи, відповідальної за електрогосподарство; комплект плакатів і знаків з безпеки праці; журнал реєстрації вступного інструктажу з питань охорони праці; журнал реєстрації інструктажів з питань охорони праці на робочому місці; журнал реєстрації нещасних випадків не виробничого характеру; журнал реєстрації осіб, що потерпіли від нещасних випадків; журнал реєстрації та видачі інструкцій з охорони праці на підприємстві (усі журнали повинні мати відповідні записи та підписи, а також мають бути прошнуровані, пронумеровані та скріплені печаткою підприємства).

Крім того, будь-яке підприємство, яке має намір розпочати або продовжити виконання робіт з підвищеною небезпекою або експлуатацію об'єктів, машин, механізмів, проводити навчання працівників з питань охорони праці інших суб'єктів господарської діяльності, професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації працівників, які будуть виконувати роботи з підвищеною небезпекою, зобов'язане одержати відповідний дозвіл Держгірпромнагляду України. Наявність такого дозволу є підтвердженням того, що підприємство здатне та бере на себе зобов'язання забезпечити безпечну експлуатацію устаткування підвищеної небезпеки, здатне забезпечити безпечне виконання робіт з підвищеною небезпекою, об'єкт підвищеної небезпеки відповідає вимогам нормативно-правових актів з охорони праці та промислової безпеки, а суб'єкт господарювання забезпечує дотримання вимог законодавства під час його експлуатації.

Відтак, з цих позицій потрібно виходити під час огляду документів, іншими словами, якщо такий дозвіл наявний, то передбачається, що наявна також відповідна документація, що стосується порядку виконання робіт з підвищеною небезпекою і така документація відповідає вимогам законодавства. Вибір документів, які становлять інтерес для розслідування і підлягають огляду повинен відбуватись залежно від конкретних обставин події та виду робіт з підвищеною небезпекою, відтак їх перелік може різнитись.

Для використання у практичній діяльності можна запропонувати наступний приблизний перелік документів, на які потрібно звернути першочергову увагу під час проведення огляду.

До найбільш інформативних, з точки зору одержання доказової інформації, належать документи, які підтверджують можливість суб'єкта господарювання забезпечити безпечну експлуатацію устаткування

підвищеної небезпеки, а саме, документи, що підтверджують проведення технічного огляду, технічного діагностування, іспитів або ремонту устаткування підвищеної небезпеки, інструкції з охорони праці для працівників, що експлуатують устаткування підвищеної небезпеки, документи, що підтверджують проходження навчання працівників питанням безпечної експлуатації устаткування підвищеної небезпеки, документи, що підтверджують проходження навчання керівників, інженерно-технічних працівників з питань охорони праці, а також по професіях, якщо вони пов'язані із підвищеною небезпекою, довідки про належність устаткувань (власність, оренда), паспортні дані по кожній одиниці та договори оренди.

Документами, які підтверджують можливість суб'єкта господарювання забезпечити безпечне виконання робіт з підвищеною небезпекою є: штатний розклад, ліцензії на види діяльності, перелік служб, посадових осіб і працівників, що виконують роботи з підвищеною небезпекою, нормативні документи, що регламентують експлуатацію устаткування підвищеної небезпеки, нормативні акти з охорони праці підприємства, що регламентують вимоги безпеки при виконанні робіт з підвищеною небезпекою (Положення про систему управління охороною праці, Положення про службу охорони праці підприємства, Положення про навчання, інструктаж і перевірку знань працівників з питань охорони праці, перелік інструкцій з охорони праці при проведенні робіт і т.д.), посадові інструкції керівників, експлуатаційні документи об'єктів підвищеної небезпеки, що використовуються при проведенні робіт з підвищеною небезпекою (паспорта на устаткування, посудини, що працюють під тиском, вантажопідійомні машини, механізми, ліфти, технологічний транспорт і ін. устаткування, що підлягає реєстрації, інструкції з експлуатації, креслення і т.д.), проектно-конструкторські і технологічні документи об'єктів експертизи (якщо це – технологічний процес або засіб виробництва), дані про виробничі приміщення (акти введення в експлуатацію або висновок архітектурно-будівельного нагляду), наявність служби нагляду за будівництвом і спорудженням, накази про призначення відповідальних осіб за справний стан і безпечну експлуатацію об'єктів підвищеної небезпеки.

Документи, що підтверджують відповідність об'єкта підвищеної небезпеки вимогам нормативно-правових актів з охорони праці і промислової безпеки, а також можливості суб'єкта господарювання забезпечити дотримання вимог законодавства під час його експлуатації: проектна документація на об'єкт підвищеної небезпеки, висновок експертизи по проектній документації про відповідність об'єкта підвищеної небезпеки вимогам нормативно-правових актів з охорони праці, відомості про реєстрацію об'єкта підвищеної небезпеки, план локалізації і ліквідації аварійних ситуацій на об'єкт підвищеної небезпеки, акт технічної комісії про введення об'єкта підвищеної небезпеки в експлуатацію, перелік устаткування підвищеної небезпеки, що експлуатується на об'єкті підвищеної небезпеки і

дозвіл Держгірпромнагляду на їхню експлуатацію, перелік устаткування, задіяного у виробничому циклі підприємства, документи, що підтверджують планування охорони праці (розробка, впровадження, підтримка в робочому стані процедури ідентифікації небезпек для здоров'я і безпеки персоналу і визначення ризиків, що з ним пов'язані, їхньої оцінки, ранжирування з визначенням найбільш суттєвого і неприйнятних, їхнього регулювання, контролю і мінімізації), перелік документів щодо безпечної експлуатації будинків і споруд (паспорта, акти, висновки експертизи періодичних і експертних обстежень їхнього технічного стану, наказ про призначення відповідальної особи і створення комісії з нагляду за технічним станом будинків і споруд), перелік осіб, відповідальних за роботи підвищеної небезпеки, із указівкою ПіБ, дати і номеру наказу, утворення, зведення про проходження навчання та ін.

Роботу з огляду документів доцільно проводити за двома напрямками: 1) пошук та фіксація слідів матеріальної фальсифікації; 2) вивчення змісту.

У кожному разі, під час проведення огляду потрібно мати на увазі, що той чи інший документ може бути частково або повністю підробленим. Так, особи, які допустили порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, розуміючи можливість притягнення до кримінальної відповідальності, можуть вжити заходів щодо приховування доказової інформації шляхом підроблення, знищення (повного або часткового) документів підприємства, якими регламентується порядок проведення робіт з підвищеною небезпекою (інструкції, технічні регламенти), визначаються особи, відповідальні за додержання вимог законодавства (накази, посадові інструкції), у яких відображено результати виконання (невиконання) таких зобов'язань (журнали: реєстрації, інструктажів, обліку, видачі, ремонтів, технічного нагляду, наряди-допуски, посвідчення).

Основними ознаками підроблення документів є: невідповідність форми, кольору бланків та його реквізитів; суперечливість змісту, орфографічні помилки, нестандартний шрифт, використання бланків, печаток, які вийшли з обігу; сліди механічного впливу; дописки під час внесення записів на місці видаленого тексту (можливо виявити шляхом виявлення логічних протиріч під час вивчення змісту документа, а також за допомогою лупи); композиційні сліди підроблення – вклеювання цифр, переклеювання фотографій (визначається візуально); сліди підроблення методами малювання та креслення; сліди підроблених кліше; сліди під час монтажу аудіо- та відеомагнітних стрічок.

Основними способами підроблення документів на паперовому носії є: підроблення бланка документа (виготовлення підроблених бланків за допомогою копіювальної техніки, комп'ютерної техніки); підчистка тексту (механічний вплив з метою змінення початкової документованої інформації); травлення (видалення тексту шляхом обезбарвлення барвника хімічними

реактивами: кислота, луг, окислювач); змивання (видалення попередніх записів за допомогою різних розчинників); дописки (внесення у початковий текст документа на вільні місця нової інформації); підроблення підписів (методом малювання, копіювання); підроблення печаток (методом малювання на самому документі, за допомогою саморобного кліше, шляхом копіювання справжнього відтиску на підроблений документ); заміна фотографій (найбільш поширені прийоми: повна заміна фотографії, монтаж фотознімка із збереженням частини попередньої фотографії, що містить відтиск печатки); заміна аркушів документів.

У разі виявлення слідів та ознак підроблення, документи повинні бути вилучені для подальшого проведення криміналістичних досліджень.

Практична реалізація іншої важливої складової огляду документів, що пов'язана із вивченням їх змісту є більш складною та потребує особливої уваги та певних навичок.

Так, з'ясовано, що слідчі не надають значення протиріччям між даними, які відображені у документах та обставинами на місці нещасного випадку. Наприклад, згідно з документацією працівник під час виконання робіт з підвищеною небезпекою повинен був користуватись ЗІЗ і їх одержав, проте вони відсутні на момент огляду місця, де стався нещасний випадок. Односторонність у оцінці документів полягає у огляді документів, які стосуються лише загальних правил охорони праці, специфіка виконання конкретного виду робіт з підвищеною небезпекою не враховується, також не береться до уваги фактичні дані, що містяться у інших джерелах доказової інформації. Відсутність аналізу змісту документів, натомість складається лише їх перелік.

Документи, які підлягають вилученню можуть бути у вигляді оригіналів, копій, виписок. У кожному разі потрібно виходити з конкретних обставин події та мати на увазі, що безпідставне вилучення документів підприємства може негативно вплинути на його роботу або взагалі зупинити її. Проте, наприклад, у випадках, коли йдеться про документи, що підтверджують право певної особи на виконання робіт з підвищеною небезпекою, регламентують порядок їх проведення та визначають осіб, відповідальних за додержання відповідних правил та вимог, огляду та вилученню підлягають винятково їх оригінали.

Допит.

Метою проведення допитів є отримання повних та правдивих показань про події та факти, що мають значення для встановлення істини. Зрозуміло, що для розслідування основне значення має доказова інформація, водночас, не можна заперечувати важливість допоміжної інформації, оскільки завдяки останній, слідчий має можливість правильно орієнтуватися у явищах та фактах, що пов'язані з розслідуванням злочином, тому у кожному разі їй також потрібно приділяти увагу.

Саме допит у багатьох випадках є основним джерелом отримання інформації про подію, що сталась, і показання свідків, наряду з іншими доказами, нерідко покладаються в основу висновку про причини події та винність конкретних осіб.

У кожному випадку, незалежно від того, кого саме планує допитувати слідчий, обов'язковою умовою ефективності допиту є підготовка до його проведення, адже виробнича діяльність відбувається у специфічних організаційно-технічних та нормативно-правових умовах, правильне розуміння яких потребує певних технічних та інших знань, не характерних для звичайної слідчої роботи. Тому, перед проведенням допиту потрібно у кожному випадку ознайомитись з відповідною технічною літературою, нормативно-технічною документацією, та, у разі потреби, отримати консультацію спеціаліста.

При підготовці до допитів, за можливості, варто ознайомлюватись з протоколами опитувань постраждалого, свідків (очевидців) та службових осіб, що проводилися у процесі технічного розслідування нещасного випадку на виробництві та містяться у відповідних матеріалах (у разі, якщо вони є у розпорядженні слідчого).

Такі відомості, завжди доцільно використовувати для підвищення результативності допитів та інших слідчих (розшукових) дій, адже інформація, яка була отримана при опитуванні зазначених осіб часто може слугувати відправною точкою у виборі тактики проведення слідчих (розшукових).

Важливість даних опитування у процесі підготовки до допитів не можна не враховувати, і у зв'язку з тим, що опитування у межах технічного розслідування зазвичай здійснюється одразу після травматичної події, тому у протоколах опитування найбільш точно відображено обставини події та містяться важливі деталі, які з часом та в силу різних причин можуть бути не повідомлені допитуваними в процесі розслідування злочину.

Крім того, суттєву допомогу у підготовці до допитів, ознайомлення з протоколами опитувань надає і у тому сенсі, що містить специфічну інформацію, що стосується функціонування виробничого середовища, що у свою чергу потребує ознайомлення зі спеціальною літературою та нормативно-технічною документацією, таким чином, слідчий, щоб правильно зрозуміти зміст матеріалів опитувань, починає працювати з відповідною літературою тим самим вже готуючись до майбутніх допитів. Ще одним аргументом на підтвердження важливості роботи з протоколами опитувань є те, що ознайомившись та проаналізувавши їх зміст, слідчий при майбутньому проведенні допитів може приділити основну увагу у першу чергу тим питанням, які не були з'ясовані під час опитування і без потреби додатково не зупинятись на тому, що було з'ясовано раніше.

Найбільш об'єктивними вважаються показання свідків (очевидців) травматичної події та особи (осіб), яка постраждала внаслідок нещасного

випадку. У більшості випадків згадані особи схильні давати правдиві показання, або через відсутність особистої зацікавленості в результатах розслідування, або з метою припинити практику порушень вимог законодавства про охорону праці на конкретному підприємстві та інші причини. Водночас у кожному випадку, слідчий має враховувати, що можливо, допитувані керуються іншими міркуваннями, пов'язаними із особистісними мотивами, і їх показання можуть не відповідати дійсності. Тому, оцінка показань згаданих осіб обов'язково має відбуватись із зіставленням їх показань між собою та з показаннями інших допитаних, а також іншими доказами.

Допит особи, яка постраждала внаслідок нещасного випадку, що з нею стався, за можливості, доцільно проводити невідкладно і першочергово, щоб забезпечити отримання найбільш повних та достовірних показань, поки не забуті враження від події, а також з метою запобігання впливу з боку осіб, зацікавлених у приховуванні справжніх обставин нещасного випадку. Якщо можливо, постраждалого варто допитувати безпосередньо на місці події, або у медичному закладі, де він перебуває (якщо стан його здоров'я це дозволяє).

У процесі допиту, крім загальнообов'язкових даних, яких вимагає протокольна форма, з'ясуванню у кожному випадку підлягають наступні запитання (за групами):

1) досвід роботи:

– загальний,

– виконання тих робіт, під час яких стався нещасний випадок);

2) загальна організація трудового процесу:

– чи проходив необхідний для конкретного виду робіт інструктаж,

– чи був повідомлений належним чином про основні небезпечні

виробничі фактори,

– чи був забезпечений засобами індивідуального захисту,

– якими саме,

– наявність та стан засобів колективного захисту,

– чи здійснювався ремонт виробничого обладнання (плановий, позаплановий),

– хто є керівником робіт, під час яких стався нещасний випадок,

– хто саме доручив виконання даної роботи,

– чи належить її виконання до обов'язків допитуваного;

3) загальний стан здоров'я та самопочуття перед тим, як стався нещасний випадок:

– чи є у допитуваного фізичні вади, які могли б зашкодити йому

правильно сприймати виробничу обстановку,

– як почував себе перед настанням нещасного випадку;

4) конкретні обставини нещасного випадку:

– що і яким чином робив допитуваний,

– як отримав травму,

- якими інструментами та обладнанням користувався,
- чи були вони у справному стані,
- чи не вносив змін до конструкції обладнання допитуваний, чи не проводив самостійно його ремонт,
- чи користувався засобами індивідуального захисту,
- чи здійснювався контроль виконання робіт,
- яка причина настання нещасного випадку, на думку допитуваного.

Перелік запитань та їх послідовність у групах, звичайно, можуть різнитись залежно від обставин події, але запропоновані групи є орієнтиром для побудови будь-якого допиту адже дозволяють максимально точно та повно з'ясувати найбільш важливі обставини події.

Можливість допитати працівника, який постраждав внаслідок нещасного випадку одразу після травматичної події трапляється нечасто, переважно лише у тих випадках, коли повідомлення надійшло безпосередньо з підприємства (від самого постраждалого або інших осіб). Зазвичай допит проводиться через певний проміжок часу. Тому, з метою відтворити у пам'яті допитуваного якомога більше деталей та обставин події, у процесі допиту слідчому варто скористатись фотографіями, схемами та іншими графічними матеріалами, що є у його розпорядженні.

У випадках, коли працівник загинув внаслідок нещасного випадку або допитати його неможливо через інші причини, основним джерелом отримання інформації про подію, що сталась стають допити очевидців та інших свідків нещасного випадку. Допити згаданих осіб мають важливе доказове значення і у тих випадках, коли потерпілий був допитаний, адже вони можуть повідомити ті факти, які потерпілий не міг сприймати під час травматичної події, а також у переважно особисто не зацікавлені у результатах розслідування, а тому схильні давати правдиві показання.

Оскільки основною метою допиту свідків (очевидців) є отримання від них детальної інформації про обставини травматичної події, то важливо допитати не лише тих осіб, які безпосередньо спостерігали виникнення та розвиток травматичної події, а й тих, хто хоча і не бачив сам момент нещасного випадку, але міг спостерігати певні події (дії), які сприяли виникненню аварійної ситуації. Наприклад, повідомити про випадки порушення на цій ділянці, які траплялись раніше, як організовано інструктаж та навчання з охорони праці на підприємстві, чи забезпечені працівники засобами індивідуального захисту, чи є справним обладнання, а також охарактеризувати потерпілого. Виходячи з цього, кожна особа, яка перебувала на місці, де сталась травматична подія підлягає допиту як свідок, крім того, будь-яка особа, якій відомі обставини, пов'язані з нещасним випадком, може бути допитана як свідок.

Наступний приклад ілюструє як за допомогою допиту свідків було встановлено реальну причину нещасного випадку.

Приклад. На складі однієї з організацій виготовили спеціальні ковші для завантаження у кузов автомобіля наповнених мішків. Завантажений ківш автотранспортом підвозили до автомобіля і розвантажували його. Для стійкості ковша до його днища були приварені спеціальні пази для вилочних захватів автотранспорту. На великому ковші для зручності розвантаження була зроблена ще й спеціальний майданчик, а на іншому, меншому, її не було й він розвантажувався з кузова автомобіля. Під час розвантаження малого ковша, робітник, який його виконував, заліз, зі слів водія, у ківш, втратив рівновагу, впав на землю, вдарившись головою, і був смертельно травмований. Коли ж допитали свідків, які працювали неподалік, з'ясувалось, що водій автотранспорту спробував «замести сліди», помінявши ковші. Він сам перевантажив мішки з великого ковша (а саме той ківш розвантажувався) у малий ківш і підвіз його на розвантаження до автомобіля. Насправді ж було так: у зв'язку з тим, що ковші вже досить довго експлуатувались, пази великого ковша деформувались і ввести в них вилочні захвати автотранспорту стало неможливо. Водій після завантаження великого ковша зачепив його захватами, але не в пази, а мимо, і так подав на розвантаження. Коли робітник став на площадку ковша і почав його розвантажувати, ківш перекинувся, і робітник впав на землю.

Враховуючи обставини кожного розслідування, допити свідків (очевидців) нещасного випадку найбільш доцільно будувати у наступній послідовності:

1) вільна розповідь свідка про відомі йому факти, пов'язані із травматичною подією. Особа послідовно викладає обставини, які вона безпосередньо спостерігала, або у яких брала участь на момент нещасного випадку та після нього;

2) уточнюючі запитання слідчого. У ході викладення події, увага допитуваного спрямовується на більш ретельне відтворення суттєвих деталей травматичної події: де перебував на момент події; що робив у цей момент; що бачив та чув на місці події; як поводив себе постраждалий до нещасного випадку, у момент події та після неї; чи мали місце, на думку свідка, порушення правил безпеки; що стало причиною нещасного випадку на думку допитуваного;

3) контрольні та додаткові деталізуючі запитання у зв'язку із наявними матеріалами розслідування: через які причини допитуваний перебував на місці події (виконання службових обов'язків, інші причини); технічний стан обладнання, з роботою якого пов'язана травматична подія, наявність дефектів або несправностей, засоби захисту на ньому, блокувальні пристрої, сигналізація, їх справність.

Показання згаданих осіб часто мають дещо уривчастий характер. Пояснення цьому в тім, що на момент нещасного випадку свідок виконував свою роботу і був зосереджений на ній, а отже, не бачив як стався нещасний випадок тому не може надати інформацію про деякі його деталі. Тому

важливо встановити та допитати усіх свідків травматичної події, щоб потім, зіставивши їх показання, отримати уявлення про реальні обставини нещасного випадку.

У деяких випадках, залежно від конкретних обставин, коли є підстави вважати, що нещасний випадок стався через проведений раніше неякісний ремонт або ж конструктивний недолік виробничого обладнання, машин, механізмів, потрібно також допитати працівників ремонтної майстерні підприємства, які цей ремонт виконували або знають про його проведення. Крім того, потрібну інформацію можна отримати допитавши представників заводу виробника обладнання, його розробників. Згадані особи допитуються про особливості конструктивних розробок обладнання, якість його виробництва, результати проведених випробувань, періодичність виконання оглядів та ремонту, наявність претензій з боку відповідальних за стан охорони праці осіб, а також працівників, які працювали на обладнанні, як здійснювався контроль за проведенням ремонту, чи провадилося випробування обладнання після ремонту тощо.

Ще однією категорією осіб, які підлягають допиту є службові особи підприємства, установи, організації або громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності. Допити цих осіб також мають свою специфіку.

Службовими особами визнаються особи, які постійно чи тимчасово обіймають на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням. Службовою особою є особа, яка несе спеціальні обов'язки з охорони праці. Такі обов'язки покладаються на осіб спеціальними наказами адміністрації, посадовими інструкціями, впливають із займаної посади чи в зв'язку із попередньою діяльністю. Наприклад, такі обов'язки має керівник підприємства, який особисто взявся керувати виконанням певних робіт. Громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності несуть обов'язки з охорони праці найнятих ними працівників на підставі закону.

До допиту службових осіб слідчому обов'язково потрібно бути належним чином підготовленим та інформованим, оскільки ці особи, як правило, добре орієнтуються як у особливостях виробничого середовища, так і у організації охорони праці на конкретному підприємстві. А оскільки зі статусу свідків вони можуть перейти до статусу підозрюваних і обвинувачених, не завжди зацікавлені у наданні правдивих та повних показань.

Так, часто, з метою уникнення відповідальності, службові особи надають неповну або взагалі неправдиву інформацію про обставини події, користуючись при цьому своїми перевагами у знанні специфічних особливостей виробництва та певних організаційних моментів.

При підготовці до допиту службової особи важливо також зібрати та проаналізувати усю доступну інформацію про особу допитуваного, загальну обстановку на підприємстві, загальний стан охорони праці тощо. Загалом же, у всіх випадках вкрай важливо чітко орієнтуватися у матеріалах розслідування, а особливо у показаннях потерпілого та свідків нещасного випадку.

Як правило, спочатку службову особу допитують у зв'язку із колом її обов'язків та організацією охорони праці на конкретному об'єкті. Після того, як будуть допитані потерпілий, свідки нещасного випадку, інші працівники і слідчий отримає уявлення про суть події, коло питань під час допиту службових осіб може бути розширене.

До осіб, яких потрібно допитати належать: керівник підприємства, головний інженер, інженер з охорони праці, начальник дільниці, цеху, майстер, інші особи, на яких було покладено обов'язок дотримуватись правил охорони праці, техніки безпеки тощо.

Під час допиту потрібно з'ясувати наступні запитання:

- освіта, професія та досвід роботи за спеціальністю допитуваного;
- що належить до кола його обов'язків, якими нормативними актами вони встановлені;
- яким чином здійснюється нагляд за дотриманням вимог законодавства про охорону праці, які заходи з цієї метою були вжиті;
- чи мали місце подібні порушення вимог законодавства про охорону праці раніше, які заходи щодо їх запобігання були вжиті;
- що стало причиною розслідуваного нещасного випадку на думку допитуваного.

Враховуючи той факт, що згадані особи можуть бути не зацікавленими у тому, щоб давати правдиві показання, слідчий має бути готовий до такої ситуації. У разі відмови надавати правдиві показання для викриття допитуваного доцільно застосовувати тактичні прийоми, характерні для допиту у конфліктній ситуації. Тут вибір найбільш доцільних у тактичному сенсі прийомів слідчий здійснює виходячи з особливостей обставин кожного розслідування.

При розслідуванні цих злочинів дієвими та ефективними вважаються наступні прийоми, що розроблені та пропонуються криміналістикою:

- методи логічного впливу з використанням протиріч у показаннях;
- послідовність пред'явлення наявних доказів;
- методи емоційного впливу;
- створення у допитуваного враження про повну поінформованість слідчого про його злочинну діяльність;
- роз'яснення обставин, що пом'якшують відповідальність;
- використання інформації про існуючі конфлікти (у трудовому колективі, з керівництвом) тощо.

До переліку запитань, які з'ясовуються у процесі допиту службової особи і стосуються конкретного нещасного випадку, належать: освіта, досвід роботи за спеціальністю та стаж роботи на конкретному підприємстві; яким чином допитуваний виконував свої обов'язки (їх коло) стосовно виконання робіт, під час яких стався нещасний випадок; якими нормативними документами встановлено його обов'язки; що стало причиною нещасного випадку на його думку.

Якщо допитуваний посилається на обставини, через які він не міг здійснювати контроль за виконанням робіт, під час яких стався нещасний випадок та/або на осіб, які можуть надати показання щодо суттєвих обставин події, які не були допитані раніше, слідчий обов'язково має ретельно перевірити ці обставини.

Після того, як допитані усі особи, показання яких мають значення для розслідування, наявні показання, а також результати огляду місця події ретельно зіставляються між собою та іншими відомостями, отриманими у процесі розслідування.

Слідчий експеримент.

З метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор, має право поводити слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведенням необхідних дослідів чи випробувань.

При розслідуванні злочинів, передбачених ст. 272 КК України слідчий експеримент у окремих випадках проводиться для перевірки фактів, отриманих з показань свідків та потерпілих, попередніх висновків, коли нез'ясованим є механізм нещасного випадку, виникають сумніви у істинності певних даних, існують протиріччя між доказами.

Зважаючи на особливе значення ухвалення правильного обґрунтованого рішення про необхідність проведення слідчого експерименту, тобто об'єктивної оцінки обставин, за яких ця слідча дія є доцільною і можливою, окремо варто розглянути такі випадки.

Слідчий експеримент можливий лише якщо:

- його проведення не створює небезпеки для життя і здоров'я не тільки учасників слідчої дії, а й інших осіб;

- для його проведення максимально близько відтворено обстановку, у якій стався нещасний випадок;

- його проведення не спричинить суттєвої шкоди діяльності підприємства (не будуть виведені з ладу виробниче обладнання, машини, механізми, не відбудеться суттєвих збоїв і відхилень у виробничих процесах, не будуть завдані інші суттєві матеріальні збитки).

За існування усіх цих умов, враховуючи конкретні обставини розслідування, може бути ухвалено рішення про проведення слідчого експерименту.

За допомогою слідчого експерименту встановлюється наступні обставини:

- чи можливо отримати травму при проведенні конкретних робіт;
- чи можливо виконувати роботу відповідно до вимог законодавства про охорону праці у певних умовах;
- чи можливо сприймати під час виконання роботи у конкретних умовах певні особливості виробничої обстановки (чути або бачити, давати команди, сигнали з певного місця на певній відстані);
- чи можливо виконати певну операцію на виробничому обладнанні за певний проміжок часу;
- який стан та межі дії світлової та звукової сигналізації; освітленість робочого місця (місця події); надійність захисту електрообладнання тощо.

Способи проведення слідчого експерименту можуть бути вельми різноманітними, а їх вибір залежатиме від конкретних обставин розслідування.

Отже, за допомогою слідчого експерименту можливо встановити важливі факти та обставини, що мають значення для розслідування. Водночас, лише за реальної оцінки можливостей проведення слідчого експерименту можна говорити про доцільність ухвалення такого рішення. Тому, у кожному випадку потрібно ретельно проаналізувати та оцінити наявні ресурси та умови.

Не можна не зазначити про важливість участі спеціаліста у проведенні цієї слідчої дії. Допомога спеціаліста може бути потрібна слідчому у доборі інструментів та матеріалів, необхідних для дослідження, спеціаліст може безпосередньо здійснювати досліді для того, щоб були додержані всі необхідні умови експерименту, здійснювати фотографування, звуко- та відеозапис, застосовувати інші технічні засоби для фіксації перебігу слідчої дії та її результатів, давати оцінку результатів експерименту та визначати вплив окремих факторів на отримані дані.

Слідчий експеримент варто проводити лише у випадках, коли у цьому є реальна необхідність обов'язково беручи до уваги та враховуючи специфічні особливості злочинів, передбачених ст. 272 КК України.

Використання спеціальних знань

У літературі у якості основи класифікації форм використання спеціальних знань переважно пропонують критерій відображення у законодавстві певної форми, результат її використання і поділяють їх на процесуальну та непроцесуальну.

Тобто, якщо результати використання спеціальних знань безпосередньо використовуються як докази – це процесуальна форма використання спеціальних знань, якщо ж використання спеціальних знань має орієнтуючий характер, а доказами вони можуть стати лише після спеціальної процедури

додолучення до кримінального процесу, то це непроцесуальна форма використання спеціальних знань.

Непроцесуальна форма використання спеціальних знань в процесі розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України хоча прямо і не передбачена КПК України, а її результати не мають значення доказів і не можуть слугувати підставою для ухвалення юридично значущих рішень суттєво сприяє виконанню завдань розслідування, через своє організаційне і тактичне значення.

На практиці нерідко спеціальні знання, отримані шляхом або з джерела прямо не регламентованого КПК України, але такі, що стосуються розслідування, слугують підставою для ухвалення рішення про проведення певних слідчих (розшукових) дій, внесення коректив у план розслідування, зміни уявлення слідчого про ті або інші обставини нещасного випадку.

Наприклад, слідчий, отримуючи довідково-інформаційні матеріали у вигляді аналітичних оглядів, статистичних звітів, графіків перевірок тощо від державних органів і служб, які перевіряють стан дотримання вимог законодавства про охорону праці на підприємствах, формує уявлення про загальний стан охорони праці на конкретному підприємстві, коло запитань, які з'ясовують у ході перевірок згадані органи, періодичність таких перевірок тощо.

Отримання консультацій від осіб, які володіють спеціальними знаннями у галузі техніки, безпеки виробництва, охорони праці поширене на практиці, оскільки, слідчі зазвичай не володіють відповідними знаннями, а потреба у їх використанні виникає протягом усього процесу розслідування. Такі консультації являють собою усні пояснення, або, у окремих випадках письмові довідки, складені особами, які володіють потрібними знаннями з технічних питань щодо певних виробничих процесів, будови обладнання, механізмів, загальних питань охорони праці тощо (за певних умов згадані документи можуть набувати статусу доказів).

Видами процесуальної форми використання спеціальних знань є:

1. Залучення спеціаліста до процесу розслідування злочину.
2. Застосування слідчим власних спеціальних знань при проведенні слідчих (розшукових) дій та фіксації їх результатів.
3. Судова експертиза.

Залучення спеціаліста зумовлене потребою слідства у спеціальних знаннях, насамперед, у галузі техніки, оскільки ці злочинні діяння відбуваються у зв'язку з трудовою діяльністю особи, де основним часто є зв'язок людина-машина.

Відповідно до ст. 71 КПК України, спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань та навичок.

Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбір доказів для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду.

Закон не обмежує кола слідчих (розшукових) дій для участі в провадженні яких може бути залучений спеціаліст. Слідчий запрошує спеціаліста у тих випадках, коли він визнає за необхідне використати спеціальні знання та навички при провадженні слідчої (розшукової) дії.

У кримінальних провадженнях про злочини, передбачені ст. 272 КК України залучення спеціаліста до процесу розслідування відбувається:

- для проведення огляду місця події;
- з метою конкретизації вимог законодавства про охорону праці, правил техніки безпеки порушення яких призвело до настання шкідливих наслідків;
- для проведення допитів (підготовки до них);
- при дослідженні причинного зв'язку між діями (бездіяльністю) особи та шкідливими наслідками.

При проведенні огляду місця події нерідко потрібна участь спеціаліста у галузі техніки, оскільки сучасне виробниче обладнання може являти собою складний комплекс різних систем, приладів, агрегатів та інших елементів його конструкції про призначення та будову якого слідчий може бути не обізнаний.

Відповідний спеціаліст допомагає з'ясувати призначення та будову певних механізмів, вузлів, які стосуються механізму травми, виявити ознаки, які можуть мати значення для розслідування, правильно описати вилучені речові докази у протоколі. Крім того, спеціаліст підказує слідчому які саме об'єкти доцільно відправити на експертизу, які питання поставити перед експертами. Спеціаліст також допомагає правильно упакувати матеріали – речові докази, які направляються на експертизу, що у свою чергу, забезпечує якісне її проведення.

Кримінальним процесуальним законодавством передбачена обов'язкова участь спеціаліста при проведенні огляду трупа (ч. 1 ст. 238 КПК України). Тут метою залучення спеціаліста є максимально використовуючи пізнання у галузі судової медицини, виявити фактичні дані, що можуть мати значення для розслідування, правильно їх зафіксувати. Так, під час огляду трупа участь спеціаліста допоможе слідчому:

- встановити факт смерті та час її настання;
- встановити первинне положення трупа і, якщо можливо, виявити його зміни;
- з'ясувати чи відповідає місце виявлення трупа місцю злочину;
- встановити характер, особливості пошкоджень, які могли призвести до смерті, а також чим вони були заподіяні, чи не є ці пошкодження слідами боротьби і самооборони;

– правильно і послідовно провести огляд трупа і описати його в протоколі;

– виявити, описати і вилучити речові докази з місця події та виробничого обладнання;

– за необхідності отримати консультацію щодо подальшого дослідження трупа і речових доказів, сформулювати питання, які належить розв’язати в процесі судово-медичної експертизи трупа і речових доказів.

Бланкетний характер диспозиції ст. 272 КК України вимагає від слідчого звертатись до законодавчих та інших нормативно-правових актів, що стосуються охорони праці та техніки безпеки. Масив цих документів у всіх випадках є досить великим, тому виникають складності із пошуком і конкретизацією норм, порушення яких призвело до нещасного випадку. Тут допомога спеціаліста полягатиме у визначенні напрямку пошуку та сприянні у вилученні необхідних документів.

Завдання спеціалістів при проведенні допитів переважно полягає у поданні допомоги слідчому формулювати запитань допитуваним особам, оскільки останні, на відміну від слідчого, обізнані у питаннях охорони праці та мають уявлення про особливості виробничого середовища. Тому, лише за умови правильно поставлених запитань та визначення кола допитуваних осіб, стає можливим з’ясування важливих обставин нещасного випадку та його причин.

У кожному разі обов’язково має бути встановлена пряма залежність травмування працівника від порушення службовою або іншою уповноваженою особою, або ним самим вимог законодавства про охорону праці. Це вимагає від слідчого високої кваліфікації, ґрунтовних знань у галузі безпеки виробництва та охорони праці. Тому залучення спеціалістів надає суттєву допомогу у вирішенні цього питання.

На практиці поширені випадки залучення до процесу розслідування спеціалістів, які входили до складу комісій з розслідування нещасних випадків на виробництві. Це цілком виправдано, оскільки зазначені особи володіють необхідними спеціальними знаннями і більше того, мають досвід технічних розслідувань нещасних випадків, які мають спільні риси із кримінальним провадженням. Винятки становлять випадки, коли згадані особи зацікавлені у результатах розслідування, а тому не можуть бути залучені до його проведення. У цьому зв’язку слідчим у край важливо налагоджувати тісну співпрацю з територіальними управліннями Держгірпромнагляду, регіональними експертно-технічними центрами сфери управління Держгірпромнагляду, з місцевими дирекціями Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, міською та районною СЕС, органами пожежного нагляду тощо, оскільки у цих структурах працюють професіонали, чий досвід та знання можуть бути корисним коли досліджуються питання охорони праці.

Суттєву допомогу можуть надати інженери та техніки, які працюють у різних галузях промисловості, будівництва та у галузевих науково-дослідних установах, що займаються вивченням проблем охорони праці, розробленням відповідних нормативних стандартів і правил техніки безпеки, працівники спеціалізованих інспекцій, працівники міністерств, викладачі профільних навчальних закладів тощо.

В усіх регіонах України створені і працюють експертно-технічні центри сфери управління Держгірпромнагляду, які покликані забезпечувати технічний контроль за станом виробництва в Україні. Вони уповноважені проводити технічну експертизу промислових об'єктів – починаючи з проектування і закінчуючи виведенням їх з експлуатації. Допомога таких спеціалістів може стати в нагоді, оскільки експертним шляхом встановлюються обставини, які можуть мати значення для розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України. Так, зокрема, визначається працездатність устаткування, можливість підприємства забезпечити безпечні умови праці своїм працівникам, спроможність суб'єкта господарювання проводити навчання з питань охорони праці, спроможність виконувати огляд, випробування та експертне обстеження машин тощо.

Залежно від конкретних обставин розслідування, допомога згаданих спеціалістів може знадобитись для оцінки загального стану охорони праці на підприємстві, щодо загальної характеристики цього підприємства, наявності та стану навчально-виробничої бази (навчальні робочі місця, майстерні, дільниці, тренажери), оцінки стану навчально-методичної бази (наявність та кількість технічних засобів навчання, комп'ютерів, відеотехніки, технічних макетів, моделей, зразків засобів колективного і індивідуального захисту), кадрового та програмно-методичного забезпечення навчального процесу, наявності відповідних кваліфікаційних та постійно діючих комісій з перевірки знань з питань охорони праці тощо.

Слідчі використовують також власні спеціальні знання. Деякі із цих знань отримані під час здобуття освіти, на заняттях з професійної підготовки, при проходженні курсів з підвищення кваліфікації, інші – набуті у процесі роботи. Завдяки таким знанням слідчий, насамперед, визначає правильний напрям розслідування злочину, перелік необхідних слідчих (розшукових) дій та порядок їх проведення. Слідчі, які мають досвід розслідування таких злочинів, крім зазначених, мають також можливість використовувати спеціальні знання, набуті у процесі роботи.

Власні спеціальні знання слідчого у галузі техніки (будова та принципи роботи виробничого обладнання, машин, механізмів), у питаннях охорони праці (особливості організації охорони праці на підприємствах, коло відповідальних осіб, їх службові обов'язки, джерела отримання нормативно-технічної документації та її зміст) дозволяють йому самостійно розібратись у нормативно-технічній документації підприємства, висновках та матеріалах технічного розслідування нещасного випадку, виявляти, вилучати та

фіксувати документи та інші речові докази самостійно, без участі спеціаліста. Використовуючи власні спеціальні знання слідчий повинен виходити з того, що результати їх використання повинні бути очевидними та зрозумілими для інших учасників кримінального процесу. Усе це суттєво сприяє економії часу та раціональному використанню обмежених можливостей слідства.

Водночас, навіть якщо слідчий досконало володіє певними спеціальними знаннями у певній галузі науки або техніки, законом прямо заборонено проведення слідчим експертизи.

Ст. 242 КПК України передбачає, що *експертиза* проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин справи, що мають значення для кримінального провадження, потрібні спеціальні знання.

Експертиза є процесуальною формою використання спеціальних знань для з'ясування обставин, що мають значення для розслідування. Експертиза проводиться за загальними правилами відповідно до вимог норм КПК України за умови, що експертом не може виступати особа, яка входила до складу комісії з технічного розслідування нещасного випадку на виробництві.

Законом також передбачені випадки обов'язкового призначення експертизи: встановлення причин смерті, встановлення тяжкості і характеру тілесних ушкоджень.

При розслідуванні злочинів, передбачених ст. 272 КК України призначаються та проводяться традиційні криміналістичні експертизи: судово-медична, трасологічна, технічна експертиза документів, а також специфічні, пов'язані із використанням спеціальних знань у галузі охорони праці, безпеки виробництва, окремих технологічних, енергетичних, проектних та інших аспектів виробництва, що одночасно належать до сфери охорони праці.

Можна запропонувати наступну систему експертиз: трасологічна, технічна експертиза документів, судово-медична, інженерно-технічна.

Трасологічна експертиза, основним завданням якої є: ідентифікація або визначення родової (групової) належності індивідуально визначених об'єктів за матеріально-фіксованими слідами-відображеннями їх слідоутворювальних поверхонь; діагностика (встановлення властивостей, станів) об'єктів; ситуалогічні завдання (встановлення механізму слідоутворення тощо), а також встановлення фактів, які належать до просторових, функціональних, структурних, динамічних та деяких інших характеристик процесу слідоутворення, а також особливостей слідоутворювальних об'єктів, призначається при розслідуванні злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці у випадках, коли виникає потреба у з'ясуванні наявності на предметах обстановки місця події слідів взаємодії з іншими предметами, придатність цих слідів до ідентифікації або про наявність у цих слідах ознак, що орієнтують на пошук зазначених об'єктів. У

більшості випадків це експертиза механічних пошкоджень одягу або експертиза нашарувань на одязі (взутті).

Експертизою механічних пошкоджень одягу встановлюється характер пошкодження та механізм їх утворення, вирішуються питання, пов'язані з ідентифікацією (ототожненням) знаряддя за пошкодженням, що є на одязі та ін. Слід мати на увазі, що, оскільки шкідливими наслідками можуть бути тілесні ушкодження (або смерть особи), то перед проведенням експертизи механічних пошкоджень одягу, як правило, проводиться судово-медична експертиза. Тому, якщо стосовно одягу проводилися, наприклад, судово-хімічні, судово-біологічні, судово-медичні та інші експертизи, слідчий повинен про це повідомити експерта.

Експертиза нашарувань на одязі (взутті). У комплексі з експертами інших спеціальностей можуть вирішуватися питання щодо дослідження нашарувань на одязі (взутті) – ґрунту, плям зелені, фарби, паливно-мастильних матеріалів тощо. Цією експертизою може бути встановлено механізм та послідовність утворення таких нашарувань.

Технічна експертиза документів може бути призначена для встановлення фактів і способів внесення змін до документів (підчистка, травлення, дописка, переклеювання фотокарток, літер тощо) та виявлення їх первинного змісту – це, як правило, журнали, накази, розпорядження та інші внутрішні документи підприємства, у яких відображено інформацію про заходи з охорони праці. Можливості експертизи передбачають також виявлення залитих, замазаних або невидимих текстів, визначення відносної давності виконання документа або його фрагментів, встановлення документа, виготовленого шляхом монтажу із застосуванням копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки. За допомогою експертного дослідження можна з'ясувати чи вносилися у текст документа зміни, яким саме чином (підчистка, дописка, травлення, виправлення тощо) і який зміст первинного тексту; чи замінювались у документі аркуші; чи виготовлені (виконані) документи (фрагменти документа) у різний час та у якій послідовності виконувались реквізити документа (підпис, відтиск печатки тощо). Найбільш розповсюджено на практиці, залежно від обставин розслідування, з'ясовувати за допомогою технічної експертизи документів наступні запитання:

– чи вносились у текст документа зміни? Якщо так, то яким чином (підчистка, дописка, травлення, виправлення тощо) і який зміст первинного тексту?

– чи замінювались у документі аркуші?

– яким чином виконаний підпис від імені особи, текст документа (за допомогою технічних засобів чи пишучим приладом)?

– чи виготовлені (виконані) документи (фрагменти документа) у різний час?

– у якій послідовності виконувались реквізити документа (підпис, відтиск печатки тощо)?

– чи виготовлено документ шляхом монтажу за допомогою комп'ютерної або копіювально-розмножувальної техніки?

– чи нанесений відтиск печатки (штампа) у той час, яким датований документ?

– чи виготовлений рукописний текст у той час, яким датований документ?

– у який період часу був виконаний рукописний текст у наданому документі?

– у один або різні періоди часу виконано рукописні тексти в наданих документах?

– чи в один період часу були виконані рукописні текст та підпис у наданому документі?

Судово-медична експертиза на вимогу ст. 242 КПК України, обов'язково призначається для встановлення причин смерті, встановлення тяжкості і характеру тілесних ушкоджень.

Для злочинів передбачених ст. 272 КК України типово, що тілесні ушкодження, які наносяться у виробничій обстановці характеризуються масивністю та тяжкістю, оскільки діюча сила у таких випадках, зазвичай, суттєво перевищує силу людини. Характер ушкоджень частинами машин різноманітний і залежить від конструктивних особливостей виробничого обладнання і механізму травми. Тому, можна констатувати, що травма в умовах виробничого середовища має своєрідну структуру, яка відрізняє її від інших видів травматизму: сільськогосподарського, побутового, спортивного, військового. Частіше за все тут мають місце удари частинами машин, деталями, що відлітають, потрапляння у механізми, які обертаються, вплив внутрішньовиробничих транспортних засобів, падіння з висоти та на площині і т. ін..

Головними завданнями судово-медичної експертизи при виробничій травмі є встановлення, незалежно від відомих обставин, якості травмуючого чинника і механізму його дії; дослідивши умови виробництва, принципи, порядок і особливості роботи працівника на конкретній машині або механізмі, сформулювати судження про можливість виникнення усіх виявлених ушкоджень за обставин, встановлених у процесі розслідування.

Розслідування часто потребує з'ясування за допомогою експертизи кола складних питань щодо встановлення механізму травми за характером виявлених на трупі ушкоджень, часу настання смерті, знаряддя, яке спричинило ушкодження, пози, у якій перебував потерпілий у момент травми тощо. Перед експертом, залежно від обставин розслідування, можуть бути поставлені наступні запитання:

– які ушкодження виявлені на потерпілому (живій особі, трупі) і чим вони можуть бути нанесені? Чи характерні вони для виробничої травми?

- яка кількість ушкоджень, який механізм їх утворення?
- чи мають виявлені ушкодження ознаки, які дозволяють встановити особливості пошкоджуючого об'єкта, а також ідентифікувати його?
- чи не нанесені ушкодження частинами тіла людини (головою, ногами, руками, зубами)?
- якщо на потерпілому виявлено декілька ушкоджень, то яка послідовність їх нанесення? Чи нанесені вони одним або декількома предметами?
- яка давність нанесення кожного з ушкоджень?
- яка послідовність нанесення ушкоджень?
- чи могли бути нанесені ушкодження певним виробничим обладнанням, механізмом?
- у якому положенні перебував потерпілий у момент нанесення ушкоджень?
- чи споживав потерпілий алкоголь (наркотичні речовини) незадовго до смерті?
- чи є це ушкодження причиною смерті?
- до якої категорії спричинення тяжкості шкоди здоров'ю повинно бути віднесене дане ушкодження за характером і ступенем тяжкості?
- чи нанесені ушкодження за життя або після смерті?

Крім зазначених, за допомогою судово-медичної експертизи з'ясовуються такі важливі питання: наявність у організмі потерпілого промислових отруйних речовин, у результаті дії яких людина могла втратити контроль над своїми діями або свідомість; наявність патологічних змін у організмі людини, які під впливом раптових змін оточуючого середовища (атмосферного тиску, температурно-вологового режиму та ін.) можуть викликати відхилення від норм психофізіологічного стану потерпілого; наявність у потерпілого схильності до нервово-психічних розладів (встановлюється на основі вивчення історії хвороби).

Встановлення механізму виробничої травми та її матеріальної причини забезпечується оцінкою комплексу чинників, що передбачають знання експертом особливостей технологічного процесу, будови основних агрегатів та їх найбільш травмонебезпечних вузлів; проведення обстеження трупа; ознайомлення з матеріалами та висновками технічного розслідування нещасного випадку (якщо воно проводилось); вивчення джерела травми.

У сучасних умовах інтенсивного розвитку виробництва представники роботодавців, профспілок, державних органів нагляду за охороною праці, виконавчої влади, Фонду соціального страхування від нещасних випадків, які беруть участь у технічних розслідуваннях нещасних випадків на виробництві, все частіше пов'язують рівень травматизму із так званим суб'єктивним фактором безпеки – поведінкою людини у процесі праці.

Йдеться про випадки, коли працівник (як керівник робіт, так і потерпілий), осудний у психіатричному розумінні, тим не менше, нерідко не

може ухвалити правильне, адекватне конкретній обстановці рішення. Причини цього вельми різноманітні. Частіше за все, ними є недбалість, необачність, недостатня професійна підготовка та ін. Але у деяких випадках правильне рішення не могло бути прийняте через те, що воно було за межами індивідуальних психофізіологічних можливостей особи. Тому важливе значення має експертне дослідження питань, пов'язаних з виявленням психологічних та психофізіологічних механізмів поведінки суб'єктів, які беруть участь у виробничій діяльності. Це не лише сприяє підвищенню якості розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці, а й дозволяє правильно кваліфікувати вчинене та ретельно індивідуалізувати відповідальність та покарання.

Для встановлення юридично значущих та таких, що викликають певні правові наслідки особливостей психічної діяльності та їх проявів у поведінці особи, може бути призначена *психологічна експертиза*. За її допомогою визначаються індивідуально-психологічні особливості, риси характеру, провідні якості особистості, мотивовані чинники психічного життя і поведінки; емоційні реакції та стани; закономірності перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку та індивідуальних властивостей.

Серед основних напрямів судово-психологічної експертизи є:

- встановлення індивідуально-психологічних особливостей підекспертної особи, які суттєво вплинули на її поведінку під час виконання нею своїх професійних обов'язків;

- встановлення принципової здатності підекспертної особи (з урахуванням індивідуально-психологічних і вікових особливостей, рівня психічного розвитку) правильно сприймати обставини, що мають значення для розслідування, і давати про них правильні показання;

- встановлення того, чи перебувала підекспертна особа у період, який передував травматичній події, або у момент коли вона сталась, в емоційному стані, який істотно впливав на здатність правильно усвідомлювати явища дійсності, зміст конкретної ситуації;

- встановлення принципової можливості виникнення у суб'єкта в конкретній ситуації психічних станів, які роблять неможливим або істотно ускладнюють виконання професійних функцій.

Наведений перелік не є вичерпним, оскільки обставини, з'ясування яких може мати значення для розслідування різноманітні і зумовлені конкретною ситуацією.

Основними питаннями, які можуть бути поставлені перед експертом є наступні:

- чи могла особа, враховуючи її індивідуальні психологічні особливості, її психічний стан у момент нещасного випадку, правильно оцінити ситуацію, що склалася, ухвалити правильне рішення та реалізувати його?

- чи перебувала особа у момент нещасного випадку у психічному стані, який міг суттєво вплинути на якість виконання своїх професійних обов'язків?

– чи здатна особа усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними у екстремальній ситуації, передбачати наслідки своїх дій та свої можливості їм запобігти?

– чи відповідають психофізіологічні якості особи, рівень сформованості у неї професійно-психологічних навичок вимогам умов, у яких вона опинилась внаслідок виникнення небезпечної (аварійної) ситуації, характеру нервово-психологічних перевантажень?

Одним із найважливіших завдань розслідування є з'ясування фактів порушень вимог нормативних та нормативно-технічних актів, а також причинно-наслідкового зв'язку між допущеними порушеннями та шкідливими наслідками, що може супроводжуватися необхідністю визначення стану виробничого обладнання, приладів, механізмів, апаратів їх частин або окремих вузлів.

У практиці розслідування досліджуваної категорії злочинів організаційно-технічна причина травматичної події досліджується у двох аспектах: перший пов'язаний із встановленням відповідності технічного стану обладнання, приміщень та інших об'єктів (на момент виникнення нещасного випадку), що впливають на їх безпечність, вимогам нормативно-технічних актів; другий – з аналізом дій (бездіяльності) осіб, які зумовили порушення вимог законодавства про охорону праці.

Вирішенню складних завдань, які постають перед слідством суттєво сприяє *інженерно-технічна експертиза*, яка при розслідуванні цього виду злочинів, призначається значно рідше за реальну необхідність. Це можна пояснити тим, що слідчі не завжди обізнані про сучасні можливості експертних досліджень та установи, які їх проводять, мають складності із формулюванням запитань, які можуть бути поставлені перед експертом.

Судовими інженерно-технічними експертизами у галузі охорони праці успішно вирішуються ідентифікаційні, діагностичні й ситуалогічні експертні завдання з широким використанням методів моделювання, судової ідентифікації та діагностики, ситуаційного, інженерно-логічного, кореляційного аналізів, нормативістських досліджень й інших спеціальних, загально методологічних і прикладних способів пізнання.

Загалом можливості технічної експертизи досить широкі – це визначення стану механізмів та придатності їх для виконання конкретних операцій; виявлення технічних причин дефектів механізмів та часу їх виникнення; встановлення причин, обставин розслідуваної події та визначення матеріально-технічних наслідків; виявлення причин порушень технологічного процесу; встановлення відповідності кваліфікації працівника характеру виконуваної ним роботи; вирішення питання про можливість виконання певних дій у конкретних технічних умовах; встановлення технічних недоліків у роботі підприємства з метою розроблення заходів щодо їх усунення.

Об'єкти технічної експертизи можуть бути різноманітними, серед них є широко розповсюджені, специфічні та унікальні. Найбільш часто об'єктами експертизи стають верстати, транспорт, механізми та апарати, засоби сигналізації та комунікації, прилади управління механізмами, вимірювальні прилади і пристосування, інструменти, готові промислові вироби, технічна документація.

З огляду на необхідність у кожному випадку встановлювати причини та наслідки травматичної події, слідчий повинен знати про можливість експертного вирішення деяких складних питань. З цією метою призначається експертиза з дослідження причин та наслідків порушень вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці (є видом інженерно-технічної експертизи), основними завданнями якої є:

1. Встановлення причин та наслідків нещасного випадку, аварії.
2. Встановлення механізму нещасного випадку, аварії.
3. Встановлення вимог нормативно-технічних документів, невиконання яких перебуває в причинному зв'язку з нещасним випадком, аварією.
4. Визначення кола осіб, діяльність (або бездіяльність) яких пов'язана з нещасним випадком.
5. Встановлення відповідності кваліфікації суб'єкта технологічного процесу характеру роботи, яка ним виконується.
6. Встановлення з технічної точки зору причинно-наслідкових зв'язків між діями (бездіяльністю) осіб та настанням події нещасного випадку, аварії тощо.

Перед тим як призначити експертизу слідчий повинен зібрати необхідну технічну документацію, встановити осіб, які мають відношення до вчинення злочину. Потреба в експертизі не може виникнути раніше, ніж слідчий буде мати необхідні для її призначення матеріали.

Такі матеріали з'являються після проведення огляду місця події, отримання висновків комісії з технічного розслідування нещасного випадку, а у окремих випадках після допиту очевидців події та отримання документів, що стосуються цієї події.

Важливим етапом підготовки експертизи є збирання об'єктів, які будуть в подальшому направлені для експертного дослідження. Для цього необхідно насамперед належним чином організувати огляд місця нещасного випадку.

Запитання, які слідчий може поставити перед експертом можуть бути різноманітними за своїм змістом. Останні завжди залежать від особливостей кожного злочину тому, наводимо орієнтовний перелік запитань, запропонований Київським науково-дослідним інститутом судових експертиз:

- чи відповідає конструкція механізму (обладнання, устаткування) вимогам правил охорони праці?
- чи відповідає стан механізму (обладнання, устаткування) вимогам правил охорони праці?

– чи відповідає устаткування, що досліджується, вимогам правил електробезпеки?

– чи у справному стані перебувають механізми блокування безпеки?

– чи у відповідності з вимогами нормативних актів з питань охорони праці було введення в експлуатацію нового (або відремонтованого) устаткування?

– чи були забезпечені працівники необхідними засобами індивідуального та колективного захисту? Якщо так, то чи були ці засоби належним чином випробувані?

– яка причина нещасного випадку, аварії та які обставини її зумовили?

– невиконання яких вимог нормативних актів з питань охорони праці та безпеки життєдіяльності перебуває у причинному зв'язку з настанням події?

– дії (бездіяльність) яких осіб з технічної точки зору перебувають у причинному зв'язку з настанням події нещасного випадку (аварії тощо)?

– чи відповідає організація робіт на даній виробничій ділянці вимогам охорони праці?

– чи відповідає організація та проведення інструктажу конкретних працівників нормативним вимогам?

– чи відповідає порядок виконання робіт нормативно-технічним вимогам?

– які заходи безпеки повинні бути прийняті в конкретній ситуації?

– які види навчання з охорони праці повинні проходити працівники, що виконують конкретну роботу?

– чи належить конкретна робота до категорії робіт з підвищеною небезпекою?

– чи належить об'єкт (підприємство, виробнича ділянка) до об'єктів з підвищеною небезпекою?

– чи є певна машина, механізм, устаткування машиною, механізмом, устаткуванням підвищеної небезпеки?

– на яку особу покладено забезпечення виконання тих чи інших правил охорони праці?

– чи відповідають умови застосування конкретних речовин та матеріалів вимогам промислової санітарії?

– який клас небезпеки речовин, що застосовуються на підприємстві?

– чи створює дане технологічне устаткування шум або вібрацію, що перевищують припустимі норми?

Слід особливо зауважити, що встановлюючи факт порушення нормативно-технічного акту, експерт не розглядає його суб'єктивну сторону, тобто не визначає ким воно скоєне, і чи скоєне воно з умислом або через необережність. Він просто констатує, що правила порушено, а ким саме і з яких мотивів, перебуває поза межами його компетенції. Тим не менш, у певних випадках, слідчий ставить питання про встановлення факту порушення вимог нормативно-технічного акту конкретною особою. Для

встановлення цього факту необхідно мати відповідь на такі питання: чи було покладено на працівника обов'язок відповідати за дотримання вимог нормативно-технічної документації, якщо так, то якими розпорядчими документами; чи пройшов працівник відповідне навчання; чи міг цей працівник виконати вимоги нормативно-технічної документації за обставин, що склались, якщо ні, то чому. Дослідження всіх обставин, які визначають причетність до злочину конкретної особи, як відомо, є прерогативою слідства і суду. Тому експерт може зробити лише умовний висновок про порушення конкретних правил особою за наступних умов: покладення на цю особу обов'язків з виконання вимог нормативно-технічної документації; її атестації, правильного навчання і можливості виконання нею у визначених умовах вимог нормативно-технічної документації.

Порядок невідкладних дій оперативного чергового у разі надходження інформації про аварію на підприємстві, пожежу, нещасний випадок

Аварія на підприємстві	Пожежа	Нещасний випадок
1. З'ясувати: назву та адресу об'єкта, час, місце, обставини й причини аварії, чи є людські жертви й потерпілі; які заходи вживаються для ліквідації наслідків аварії; установчі дані заявника. 2. Заресструвати повідомлення в установленому порядку. 3. Вжити заходів щодо оточення місця події й охорони громадського порядку, направивши на місце події відповідно екіпірований особовий склад. 4. Доповісти про подію: начальникові ОВС або його заступникові; відповідальному від керівництва МВС; черговому ОВС вищого рівня. 5. Повідомити: черговому прокуратури; оперативно-чергову службу територіального органу МНС; черговому територіального органу СБУ. 6. Направити на місце події СОГ. 7. Викликати на місце події: швидку медичну допомогу (за наявності потерпілих); пожежні підрозділи (у разі виникнення або загрози виникнення пожежі). 8. Про аварію, внаслідок яких могли настати чи настали тяжкі наслідки, у тому числі зруйновано або пошкоджено будівлі; загинули чи опинилися в небезпечному для життя чи здоров'я стані люди; отримали тілесні ушкодження троє і більше осіб; завдано матеріальних збитків в особливо великих розмірах; припинено енерго-, тепло-, водопостачання, перервані виробничий, навчальний процеси; а також ужиті заходи та їх результати через кожну годину доповідати в чергову частину ОВС вищого рівня.	1. Уточнити: час, місце та обставини пожежі; точну адресу й найменування об'єкта, на якому сталася пожежа; чи є жертви або потерпілі, стан їх здоров'я та місцеперебування; установчі дані заявника. 2. Заресструвати повідомлення в установленому порядку. 3. негайно викликати підрозділ територіального органу МНС. 4. Направити для охорони місця події та громадського порядку в районі пожежі, а також врятування людей, матеріальних цінностей і забезпечення їх збереження найближчі наряди міліції, дільничного інспектора міліції, працівника відомчої пожежної безпеки ОВС. 5. За наявності потерпілих викликати на місце пожежі швидку медичну допомогу. За необхідності направити до місця події аварійні служби (газу, водоканалу, електромережі тощо). 6. Доповісти про пожежу: начальникові ОВС або його заступникові; відповідальному від керівництва ОВС; начальнику служби пожежної безпеки ОВС; черговому ОВС вищого рівня. 7. У разі великих пожеж або пожеж із людськими жертвами повідомити: органи місцевого самоврядування; оперативно-чергову службу територіального органу управління МНС; черговому територіального органу СБУ; черговому прокуратури. 8. Направити на місце події СОГ у складі: лізівача або слідчого, начальника служби пожежної безпеки ОВС (при пожежі на об'єкті ОВС); оперуповноваженого ВКР; експерта-криміналіста, експерта вибухотехнічної та пожежотехнічної експертизи НДЕКЦ; працівника служби БЕЗ (при пожежі на об'єкті державного або громадського сектору). За наявності людських жертв – додатково: судово-медичного експерта; кілолога зі службово-розшуковим собакою (якщо є відомості про підпал). 9. Організувати виклик на місце пожежі керівників та матеріально відповідальних осіб об'єкта, на якому виникла пожежа. 10. Уточнити кількість пожежних підрозділів та техніки, що виїхали для ліквідації пожежі, а у разі необхідності забезпечити виклик додаткових підрозділів з інших міст та районів згідно із затвердженням районним планом залучення сил і засобів для гасіння пожеж. 11. Направити до чергової частини ОВС вищого рівня детальну інформацію про пожежі, під час яких загинуло двоє і більше чи постраждало троє і більше чоловік, згоріли три і більше будинків; завдано збитків у розмірах одна тисяча і більше мінімальних заробітних плат; у будинках та приміщеннях органів державної влади та управління, на об'єктах правоохоронних органів, телерадіоцентрів; у будинках або квартирах керівників органів державної влади, народних депутатів України, депутатів місцевих рад; у будинках та приміщеннях дипломатичних, консульських, торгових чи інших представництв іноземних держав; у будинках, що мають історичну цінність, пам'яток архітектури; на енергетичних підприємствах, магістральних нафтогазопроводах, нафтобазах, радіаційних, біологічних об'єктах; на рухомому складі залізничного транспорту із загинею або травмуванням людей чи затримкою руху транспорту на дві години і більше, в метрополітені, на цивільному водному та авіаційному транспорті.	1. Уточнити: час, місце, обставини й характер нещасного випадку; наслідки нещасного випадку (чи є жертви, потерпілі, стан їх здоров'я, де вони перебувають, які потребують допомоги тощо); установчі дані заявника. 2. Заресструвати повідомлення у встановленому порядку. 3. Силами наявних нарядів міліції та за допомогою громадськості вжити термінових заходів до рятунку людей, охорони місця події, недопущення нещасних випадків з іншими особами. 4. Терміново викликати працівників відповідних рятувальних, аварійних або інших служб (залежно від нещасного випадку): швидкої медичної допомоги; рятувальної станції на воді; газового господарства; електромережі; водопроводу; каналізаційної мережі; санітарно-епідеміологічної станції. 5. Доповісти про подію: начальникові ОВС або його заступникові; відповідальному від керівництва; черговому ОВС вищого рівня. 6. Повідомити: черговому прокуратури; оперативно-чергову службу територіального органу управління МНС; керівникам підприємств, установ та господарств, на території яких стався цей випадок або майно яких постраждало. 7. Якщо причиною отруєння стали продукти чи вода, вжити заходів (використовуючи засоби масової інформації та інші можливості) щодо припинення продажу продуктів або користування водним джерелом. 8. У разі загибелі людей направити на місце дільничного інспектора міліції, на території обслуговування якого стався нещасний випадок, та СОГ. 9. Направити до чергової частини ОВС вищого рівня детальну інформацію про вибух газу та групове отруєння або радіаційне опромінення людей.

Оцінка доказового значення документів технічного розслідування нешасного випадку на виробництві

Документ, який повинен міститись у матеріалах технічного розслідування (згідно з вимогами Порядку)	Значення документу для виконання завдань розслідування (за результатами узагальнення слідчої практики)
Копія наказу органу, який утворює (призначає) комісію з розслідування нещасного випадку.	Є підтвердженням визнання роботодавцем (уповноваженим органом) факту нещасного випадку
Примірник акта за формою Н-5; примірник акта за формою Н-1 стосовно кожного потерпілого.	Містять детальні відомості про потерпілого, підприємство, де стався нещасний випадок, характеристику місця, обставини, за яких стався нещасний випадок, його причини, інформацію про осіб, які допустили порушення вимог законодавства про охорону праці.
Примірник карти форми П-5 стосовно кожного потерпілого у разі виявлення гострого професійного захворювання (отруєння), пов'язаного з виробництвом.	Містить інформацію про обставини виникнення професійного захворювання. Така інформація є корисною для підтвердження факту заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого.
Протокол огляду місця, де стався нещасний випадок.	Має суттєве значення, особливо у випадках, коли слідчий не мав змоги провести огляд місця події безпосередньо після настання нещасного випадку, а проводив його через певний час, коли початкову обстановку було повністю або частково змінено.
Ескіз місця, де стався нещасний випадок, плани, схеми, фотографії такого місця, пошкоджених об'єктів, машин, механізмів, устаткування, інструменту тощо.	Дає детальне уявлення про обстановку, у якій стався нещасний випадок.
Висновок експертної комісії, якщо вона утворювалася, та висновок експертизи (науково-технічної, медичної тощо), якщо вона проводилася.	Є корисним для встановлення причинного зв'язку між порушенням та травматичною подією.
Медичний висновок про причини смерті або характер і ступінь тяжкості травми потерпілого, а також про стан алкогольного, токсичного або наркотичного сп'яніння.	Обов'язковість встановлення причин смерті, тяжкості тілесних ушкоджень є вимогою кримінального процесуального законодавства, отже, слідчий отримує необхідну для розслідування інформацію.
Висновок лікувально-профілактичного закладу про розслідування випадків виявлення гострих професійних захворювань (отруєнь).	Інформація може бути корисною для підтвердження факту заподіяння шкоди потерпілому.
Результати санітарно-гігієнічних досліджень факторів виробничого середовища і трудового процесу, проведених установами, організаціями, лабораторіями, яким надано право проводити такі дослідження (у разі їх проведення).	Містять орієнтовну інформацію про загальний стан охорони праці і безпеки виробництва на конкретному підприємстві, що є однією з обставин, що підлягають доказуванню.
Протоколи рішень спеціальної комісії про розподіл функцій між членами цієї комісії та про призначення експертної комісії.	Можуть бути корисними у разі надання суперечливих показань особами, які допитуються.
Протоколи опитування та пояснювальні записки потерпілих, свідків та інших осіб, причетних до нещасного випадку.	Ці документи, як правило, складаються одразу після настання нещасного випадку, тому можуть мати більш об'єктивний характер, ніж ті, що складаються через певний проміжок часу після настання травматичної події.
Копії документів про проходження потерпілим навчання та інструктажів з охорони праці.	Можуть бути підтвердженням вини службової особи у вчиненні злочину.
Витяги із законів та інших нормативно-правових актів з охорони праці, вимоги яких були порушені.	Забезпечують економію часу слідчого, який був би витрачений на пошук цих документів.
Копії приписів, протоколів про адміністративні правопорушення, що стосуються нещасного випадку, виданих роботодавцями посадовими особами органів державного нагляду за охороною праці до настання нещасного випадку і під час його розслідування.	Свідчать про загальний стан охорони праці та трудової дисципліни на конкретному підприємстві.

Типові порушення вимог законодавства про охорону праці

Причини

Порушення вимог законодавства про охорону праці

Організаційні

Недостатність технологічного процесу:

– відсутність технічної документації на роботу, що виконується.

Незадовільна організація виконання робіт:

– відсутність або недостатній нагляд з боку керівників підрозділу та спеціалістів за ходом виконання роботи;

– порушення допуску до робіт з підвищеною небезпекою;

– неузгодженість дій виконавців, відсутність взаємодії між службами;

– відсутність або недостатня механізація важких, шкідливих та небезпечних робіт;

– незабезпеченість працюючих необхідним технологічним та допоміжним обладнанням, матеріалами та інструментом;

– відсутність належного нагляду за самохідними механізмами та спеціальним транспортом (в частині виключення допуску сторонніх осіб до керування ними);

– відсутність контролю за станом технологічного та допоміжного обладнання, своєчасного проведення планово-запобіжного ремонту та огляду, технічним обслуговуванням обладнання;

– відсутність технічного огляду будівель, споруд, обладнання і т. ін. під час здавання в експлуатацію або проведенні пускових випробувань;

– відсутність медичного огляду (в тому числі на вживання алкоголю).

Недоліки у навчанні безпечним прийомом праці.

Незаastosування засобів індивідуального захисту через незабезпеченість ними роботодавцем.

Використання працюючого не за спеціальністю.

Порушення технологічного процесу:

– використання обладнання, інструментів, матеріалів, які не відповідають технології та виду робіт, що виконуються;

– неправильна експлуатація обладнання, інструментів;

– незаastosування засобів індивідуального захисту (за їх наявності).

Порушення трудової та виробничої дисципліни:

– невиконання посадових обов'язків;

– нехтування безпекою, вимогами охорони праці;

– перебування потерпілого у стані алкогольного сп'яніння;

– перебування потерпілого у стані наркотичного сп'яніння.

Інші:

– необережність, неуважність, кваліфікація;

– втома, фізичне перенапруження;

– розгубленість, невпевненість у своїх силах, недостатній досвід роботи;

– раптове порушення нормального функціонування органів людини; вікові особливості.

Технічні

Конструктивні недоліки, недостатність надійності машин, механізмів, обладнання.

Експлуатація несправних машин, механізмів, обладнання.

Незадовільне утримання та недоліки в організації робочих місць:

– незадовільні показники мікроклімату (несприятливі метеорологічні умови);

– підвищена концентрація шкідливих речовин у повітрі робочої зони;

– незадовільний стан освітлення робочого місця;

– підвищений рівень шуму та вібрації.

Незадовільний технічний стан будівель, споруд, території:

– незадовільний стан території підприємств та організацій.

Незаastosування засобів колективного захисту:

– від впливу механічних факторів;

– від ураження електричним струмом;

– від впливу хімічних та біологічних факторів;

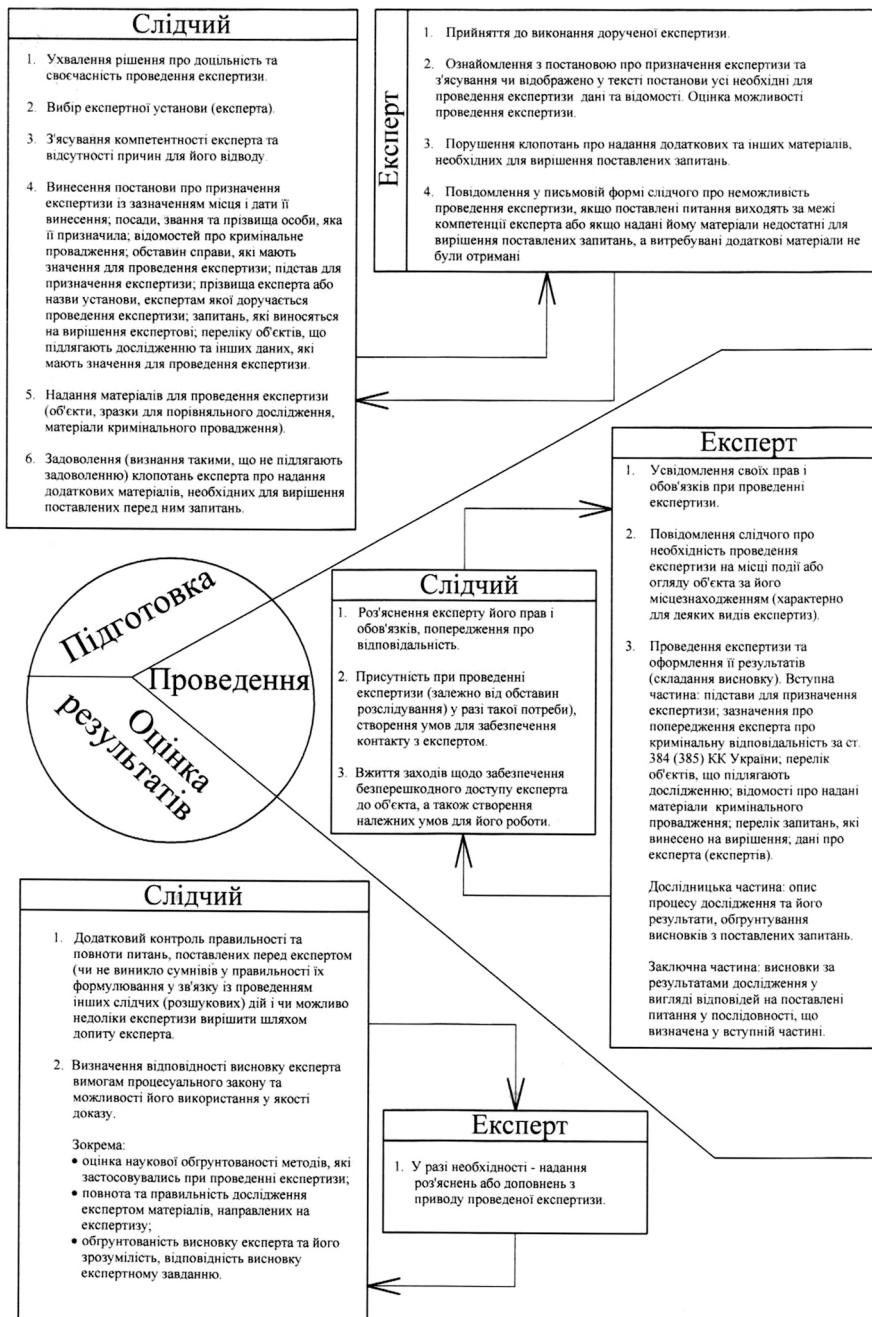
– від екстремальних температур;

– від підвищеного рівня випромінювання (іонізуючого, інфрачервоного, електромагнітного, лазерного та ін.)

Інші:

– низька якість та неефективність засобів індивідуального захисту.

Алгоритм взаємодії слідчого та експерта при призначенні та проведенні експертизи

Алгоритм взаємодії слідчого і спеціаліста при підготовці і проведенні слідчих (розшукових) дій.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
1. Місце злочинів передбачених ст. 272 КК України у системі злочинів проти безпеки виробництва. Загальна характеристика, понятійний апарат.....	4
2. Криміналістична характеристика.....	6
2.1. Спосіб учинення злочину.....	6
2.2. Особа злочинця.....	14
2.3. Особа потерпілого.....	16
2.4. Способи приховування слідів злочину.....	20
3. Обставини, що підлягають доказуванню.....	21
4. Слідчі ситуації початкового етапу розслідування.....	35
5. Організація і проведення слідчих (розшукових) дій.....	40
5.1. Огляд.....	40
5.1.1. Огляд місця події.....	40
5.1.2. Огляд трупа.....	43
5.1.3. Огляд документів.....	47
5.2. Допит.....	53
5.3. Слідчий експеримент.....	58
6. Використання спеціальних знань.....	60
6.1. Залучення спеціаліста до процесу розслідування.....	61
6.2. Судова експертиза.....	65
6.2.1. Трасологічна експертиза.....	65
6.2.2. Технічна експертиза документів.....	66
6.2.3. Судово-медична експертиза.....	67
6.2.4. Психологічна експертиза.....	69
6.2.5. Інженерно-технічна експертиза.....	71
Додатки	
<i>Порядок невідкладних дій оперативного чергового у разі надходження інформації про аварію на підприємстві, пожежу, нещасний випадок</i>	
<i>Типові порушення правил охорони праці (загальних, спеціальних)</i>	
<i>Алгоритм роботи слідчого щодо оцінки доказового значення матеріалів технічного розслідування нещасного випадку на виробництві</i>	
<i>Типові порушення вимог законодавства про охорону праці</i>	
<i>Алгоритм взаємодії слідчого та експерта при призначенні та проведенні експертизи</i>	
<i>Алгоритм взаємодії слідчого та спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій</i>	

Наукове видання

**ТАРАН Олена Вікторівна
ПАНЧИШИН Михайло Ярославович**

**РОЗСЛІДУВАННЯ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ПІД
ЧАС ВИКОНАННЯ РОБІТ З ПІДВИЩЕНОЮ НЕБЕЗПЕКОЮ**

Методичні рекомендації

Підписано до друку 10.04.2015. Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Обл.-вид. арк. 4,93. Ум. друк. арк. 4,65.
Тираж 20 прим. Зам. № 0804/15

Редакційно-видавничий центр
Національної академії внутрішніх справ
03035, Київ-35, пл. Солом'янська, 1

*Друк: ФО-П Поліщук О.В.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №2142 від 31.03.2005
07400, м. Бровари, вул. Незалежності, 2, кв. 148
тел. (044) 592-13-49*